ΑΙ ΠΑΤΡΑΙ

ΥΠΟ

ΦΥΣΙΚΗΝ ΚΑΙ ΙΑΤΡΙΚΗΝ ΕΠΟΨΙΝ

ΥΠΟ

ΙΧ. Π. ΚΟΡΥΛΛΟΥ
ἰατροῦ ἐν Πάτραις

ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ

Ἀναγνωσθεῖσα ἐν τῷ ἐπὶ τῇ πεντηκονταετηρίδι τῆς ἰατρικῆς ἑταιρίας δευτέρῳ συνεδρίῳ τῶν Ἑλλήνων Ἰατρῶν.

Ἀνατύπωσις ἐκ τῶν πρακτικῶν τοῦ συνεδρίου

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚ ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΒΑΣ. ΑΥΛΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΙΓΓΛΕΣΗ
(Ὁδὸς Ἑρμοῦ Πάροδος Διομείας Καταστήματα Τουμπέκη.)
1888

ΑΙ
ΠΑΤΡΑΙ

ΥΠΟ

ΦΥΣΙΚΗΝ ΚΑΙ ΙΑΤΡΙΚΗΝ ΕΠΟΨΙΝ

ΥΠΟ

Χ. Π. ΚΟΡΥΛΛΟΥ
ἰατροῦ ἐν Πάτραις

ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ

Ἀναγνωσθεῖσα ἐν τῷ ἐπὶ τῇ πεντηκονταετηρίδι τῆς ἰατρικῆς ἑταιρίας δευτέρῳ συνεδρίῳ τῶν Ἑλλήνων Ἰατρῶν.

Ἀνατύπωσις ἐκ τῶν Πρακτικῶν τοῦ συνεδρίου.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚ ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΒΑΣ. ΑΥΛΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΙΓΓΛΕΣΗ
(Ὁδὸς Ἑρμοῦ Πάροδος Διομείας Κατάστημα Τουμπῆ.)
1888

ΑΙ ΠΑΤΡΑΙ

ΥΠΟ ΦΥΣΙΚΗΝ ΚΑΙ ΙΑΤΡΙΚΗΝ ΕΠΟΨΙΝ

Ἀντὶ οἱουδήποτε ἑτέρου θέματος προὐτίμησα τὴν κατὰ τὸ ἑνὸν περιγραφὴν τῆς ἐμῆς πατρίδος ὑπὸ φυσικὴν καὶ ἰατρικὴν ἔποψιν, τὸ μὲν διότι παντὸς ἑτέρου ἰατρικοῦ ζητήματος ἡ ἔρευνα ὑπερτέρα τυγχάνει τῶν ἐμῶν δυνάμεων, τὸ δὲ διότι θεωρῶ κἀγὼ σὺν τοῖς λοιποῖς συναδέλφοις ὡς πρώτιστον μέλημα τῶν Ἑλλήνων ἰατρῶν τὴν ἀκριβῆ γνῶσιν τῆς φυσικῆς καὶ ἰατρικῆς γεωγραφίας τῆς πατρίδος ἡμῶν, ἄγνωστον πολλὰ καὶ ἡμῖν αὐτοῖς, πολλῷ δὲ μᾶλλον τοῖς ξένοις. Πολὺ λοιπὸν θ' ἀνέδιδεν ἐπιστημικὸν φῶς ἡ τοιαύτη μελέτη καὶ ἀκουστότερους θὰ καθίστα εἰς τὸν ἔξω κόσμον τοὺς Ἕλληνας ἰατρούς, ἢ ἡ μελέτη ἑτέρων ἐπιστημονικῶν θεμάτων, ἀρκούντως ἴσως ὄντων προηγμένων εἰς φῶς ὑπὸ τῶν ἐπιστημόνων τοῦ λοιποῦ κόσμου, ἐχόντων πρόχειρα ἅπαντα τὰ πρὸς τηλικαύτας σπουδὰς ἀπαιτούμενα μέσα, τῶν πλείστων Ἑλλήνων ἰατρῶν ἐξ ἐναντίας στερουμένων καὶ τῶν στοιχειωδεστέρων βοηθημάτων τῶν ἀπολύ ως ἀναγκαίων πρὸς ἐξέτασιν καὶ μελέτην οἱουδήποτε ἰατρικοῦ ζητήματος.

Προτιθέμενος λοιπὸν νὰ παραστήσω τὴν εἰκόνα, ἣν ὑπὸ νοσολογικὴν ἰδίως ἔποψιν παρουσιάζουσι σήμερον αἱ Πάτραι, ἐν συγκρίσει πρὸς προγενεστέρας, ἀλλ' οὐχὶ λίαν ἀπομεμακρυσμένας ἐποχάς, ὅσον αὗται τυγχάνουσιν ἡμῖν γνωσταί, κρίνω καλὸν νὰ προτάξω σύντομον περιγραφὴν τῆς πόλεως ὑπὸ φυσικὴν ἐν γένει ἔποψιν, ἵνα οὕτως ἐν γνώσει τῶν γεωλογικῶν καὶ κλιματολογικῶν συνθηκῶν, ὑφ' ἃς διατελεῖ ἡ πόλις αὕτη, προβῶμεν εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῶν τὰς νόσους προκαλούντων αἰτίων καὶ προτείνωμεν τὰ πρὸς ἀποσόβησιν ἢ μετρίασιν τούτων κατάλληλα μέτρα. Εἰς τὴν ἔρευναν δὲ τῶν κλιματολογικῶν συνθηκῶν ἱκανὸν ἔσονται ἡμῖν βοήθημα αἱ κλιματολογικαὶ περὶ Πατρῶν παρατηρήσεις, ἃς ἠρξάμην συλλέγων ὅσον οἷόν τ' ἀκριβῶς ἀπὸ τοῦ 1882 σημειῶν τὴν τῆς ἡμέρας θερμότητα κατὰ τὰς τρεῖς ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Σμίθ, διευθυντοῦ τοῦ Ἀστεροσκοπείου Ἀθηνῶν, ταχθείσας ὥρας, τὴν 8ην δηλ. π. μ. καὶ τὴν 2 καὶ 9 μ. μ., τοὺς καθ' ἑκάστην πνέοντας ἀνέμους, τὰς ἡμέρας τῶν νεφελῶν, τῆς βροχῆς, τῆς ὁμίχλης, τῆς χαλάζης, τῆς χιόνος, τῶν βροντῶν, ἀστραπῶν κτλ., ἔτι δὲ τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἔλαβον χώραν σεισμοὶ καὶ εἴ τι ἕτερον ἀξιοσημείωτον φαινόμενον.

Μέρος Α'. Φυσικὴ ἔποψις.

Γεωγραφία καὶ γεωλογικὴ σύστασις τοῦ ἐδάφους. Ἡ πόλις τῶν Πατρῶν κεῖται εἰς τὴν 38° 12' καὶ 41'' Β. πλάτους κατὰ τὸν Γάλλον ἀστρονόμον Beauchamp(1) ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς παραλίας τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, ἐν δε-

(1) Pouqueville, Voyage dans la Grèce T. III p. 510.

ξιᾷ τῷ εἰσπλέοντι, εἰς τὸν μυχὸν τοῦ ὁμωνύμου αὐτῇ κόλπου καὶ εἶναι ἐστραμμένη μεσημβρινοδυτικῶς πρὸς τὸν ὁρίζοντα. Διαιρεῖται δὲ φύσει εἰς ἄνω καὶ κάτω πόλιν, ὡραῖον ἔχουσα σχέδιον καὶ εὐρυτάτας ὁδούς. Καὶ ἡ μὲν κάτω πόλις κεῖται ἐπὶ πεδίου ὁμαλοῦ, ἐλαφρῶς ἀποκλίνοντος πρὸς τὴν θάλασσαν· ἡ δὲ μετ' αὐτῆς συνεχομένη ἄνω πόλις, ἧς τὸ μέσον ἀπὸ τῆς θαλάσσης ὕψος εἶναι 40 μέτρα, κεῖται ἐπὶ τοποθεσίας κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀνωμάλου, ἀρχομένης ἀπὸ τοῦ πρὸς βορρᾶν λόφου τῆς ἀκροπόλεως καὶ κλινούσης πρὸς μεσημβρίαν μέχρι τῆς ἀρχῆς τῆς καταφύτου καὶ πρὸ αὐτῆς ἐκτεινομένης πεδιάδος.

Ἡ ἔκτασις τῆς ὅλης πόλεως, καίτοι μὴ ἐξακριβωθεῖσα εἰσέτι, δύναται νὰ ἐκτιμηθῇ κατὰ προσέγγισιν εἰς 900,000 □ μ. Αἱ ὁδοὶ καὶ αἱ πλατεῖαι αὐτῆς κατέχουσιν ἐπιφάνειαν 230,000 □ μ. ἐπὶ μήκους 20,000 μ. περίπου· ἡ δὲ περίμετρος ὑπολογίζεται εἰς 5,000 μ. περίπου. (1).

Ἡ πόλις τῶν Πατρῶν στερεῖται ἀναλόγων δενδροφυτειῶν καὶ δημοσίων δενδροφύτων περιπάτων, πλὴν τῆς ἐσχάτως λίαν φιλοκάλως ἐξωραϊσθείσης καὶ πλουσίως δενδροφυτευθείσης πλατείας τῶν Ὑψηλῶν Ἁλωνίων, ἔνθα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ συνέρχονται οἱ κάτοικοι καθεκάστην εἰς κοινὸν περίπατον. Μικρὸν τμῆμα τῆς ὁδοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου καὶ ἡ ὁδὸς Καλαβρύτων εἰσὶν ἀτελῶς δενδροφυτευμέναι· ἐσχάτως δ' ἐδενδροφυτεύθησαν αἱ πλατεῖαι Γεωργίου τοῦ Α', Ὄλγας καὶ Ἁγίου Γεωργίου, ὡς καὶ ἡ τῶν Τριῶν Συμμάχων Δυνάμεων πρὸ τῆς προκυμαίας. Ἡ ἔλλειψις δὲ τῶν δενδροφυτειῶν καθίσταται ἔτι μᾶλλον ἐπαισθητή, διότι ἕνεκα τοῦ σχεδίου τῆς πόλεως, ὀλίγαι οἰκίαι ἔχουσιν ἰδίους δενδροφυτευμένους κήπους. Ἐὰν ἐν τῷ μέλλοντι χρόνῳ καταβληθῇ ἡ δέουσα πρόνοια, πολλαὶ ὁδοὶ καθὸ λίαν εὐρεῖαι δύνανται νὰ κοσμηθῶσι διὰ δενδροφυτειῶν, αἵτινες τάχιστα ἀναπτυσσόμεναι διὰ τὴν γυμνότητα τοῦ ἐδάφους δύνανται νὰ καθωραΐσωσι λίαν τὴν πόλιν καὶ νὰ βελτιώσωσιν ἔτι μᾶλλον τὴν ὁσημέραι ἐπὶ τὰ πρόσω προαγομένην ὑγιεινὴν αὐτῆς κατάστασιν, ὡς ἐν τοῖς ἑπομένοις δειχθήσεται.

Αἱ ὁδοὶ τῆς πόλεως εὐθεῖαι καὶ εὐρεῖαι, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 16 καὶ 18 μ. πλάτους, διήκουσιν ἀπὸ τοῦ ΝΑ πρὸς τὸ ΒΔ ἐπὶ τὴν θάλασσαν, αἱ ὄρθιαι καλούμεναι, καὶ ἀπὸ τοῦ ΒΑ πρὸς τὸ ΝΔ αἱ πλάγιαι, τέμνουσαι ὀρθογωνίως τὰς πρώτας μετ' ἐλαχίστων παραλλαγῶν. Αἱ πλεῖσται τῶν ὁδῶν τῆς κάτω πόλεως ἔχουσιν ὑπονόμους, ἐσχάτως δὲ κατεσκευάσθησαν νέαι τινὲς λίαν ἀναγκαῖαι κατὰ τὰς συνοικίας Βλατεροῦ, Νεαπόλεως καὶ Ἀρείας-Τσιβδίου, αἵτινες τὰ μέγιστα συντελέσουσιν εἰς τὴν καθαριότητα καὶ ἰδίως τὴν βελτίωσιν τῶν ὑγιεινῶν συνθηκῶν τῶν συνοικιῶν τούτων, οὐχὶ καλῶς ἄχρι τοῦδε ἐχουσῶν. Ἐκ δὲ τῶν τῆς ἄνω πόλεως δύο μόλις ὁδοὶ ὑπενομεύθησαν ἄχρι τοῦ νῦν καὶ αὗται μόνον κατὰ τὸ ἥμισυ· ἤδη ὅμως συνεπληρώθη ὑπὸ τὴν εὐρεῖαν ὁδὸν Καλαβρύτων ἡ κεντρικὴ τῆς ἄνω πόλεως ὑπόνομος, ἥτις συνεχομένη μετὰ τοῦ

---

(1) *Ἔκθεσις ἀναγνωσθεῖσα ἐν τῷ Συλλόγῳ τῶν ἐν Πάτραις Ἰατρῶν* ὑπὸ Ι. Δ. Γιαννοπούλου καὶ Χ. Π. Κορύλλου 1873. Ἔκτοτε ἡ ἔκτασις τῆς πόλεως ηὐξήθη ἐπαισθητῶς, ἰδίως δὲ τὰ ἐν αὐτῇ κενὰ οἰκόπεδα ἐκαλύφθησαν τὰ πλεῖστα ὑπὸ οἰκοδομῶν εὐρυχώρων καὶ πολυτελῶν. Διὰ τοῦτο τοὺς ἐν τῇ *ἐκθέσει* ἀριθμοὺς μετέβαλον κατά τι, ἐπιθυμῶν νὰ παραστήσω ὅσον οἷόν τε ἀκριβέστερον τὴν σημερινὴν ἔκτασιν τῆς πόλεως.

τῆς κάτω πόλεως τμήματος αὐτῆς, τοῦ πρό τινων ἐτῶν κατασκευασθέντος, θ' ἀπαγαγὴ ἀφεύκτως ἐκ τῆς ἄνω πόλεως πᾶσαν ἀκαθαρσίαν, μετὰ τὴν κατασκευὴν ἰδίως τῶν ἀπαραιτήτων παραπλεύρων ὑπονόμων ὑπὸ τὰς πλαγίας ὁδούς, τῶν συνδεθησομένων μετὰ τῆς κεντρικῆς ταύτης.

Μέχρι πρὸ μικροῦ παρὰ τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου, πρὸς βορρᾶν αὐτοῦ, ὑπῆρχε χῶρος κοῖλος, ἐκτάσεως 30 περίπου στρεμμάτων, λείψανον τῆς πιθανῶς ἐπὶ Σεπτίμου Σευήρου (193—211 μ. Χ.) κατασκευασθείσης διώρυγος, ἐν ᾗ κατέφευγον τὰ πλοῖα πρὸς σωτηρίαν ἀπὸ τῶν πειρατῶν. Ἐν τῷ χώρῳ τούτῳ, πλήρει ἀκαθαρσιῶν παντοειδῶν, ἐλίμναζον ὕδατα, εἴτε ἐκ τῶν βροχῶν συλλεγόμενα, εἴτε ἐπὶ τούτου ἀναβλύζοντα καὶ μετέβαλλον αὐτὸν ἐν ὥρᾳ θέρους ἰδίως, εἰς φοβερὰν πυρετογόνον ἑστίαν. Ἀπὸ πενταετίας ὅμως ἐπὶ τῆς δημαρχείας κ. Θ. Κανακάρη, τὸ ἕλος τοῦτο κατεχώσθη καὶ ἀπεξηράνθη διὰ καταλλήλων ἀποξηραντικῶν συρίγγων διοχετευουσῶν τὰ ἐκεῖ ἀναβλύζοντα ὕδατα διὰ τοῦ ὀχετοῦ τῆς ὁδοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου εἰς τὴν θάλασσαν, ἡ δ' ἐπιφάνεια αὐτοῦ ἐκαλύφθη ὑπὸ πολλῶν καὶ πολυτελῶν οἰκοδομῶν, ἐν αἷς οἱ οἰκοῦντες ἀπολαύουσιν ἄκρας ὑγείας. Ἤδη δὲ διὰ τῶν ἄρτι περὶ τὸν χῶρον τοῦτον κατασκευασθεισῶν δύο νέων ὑπονόμων, οὐ μόνον ἡ ὀλίγον ἀνωτέρω κειμένη συνοικία τῆς Ἀρείας ἀπεξηρανθήσεται ἐντελῶς, ἀπαγομένων τῶν ὑπορρεόντων ἀφθόνων ὑδάτων, ἐξ ὧν κατὰ πᾶσαν πολυμβρίαν ὑπερεπληροῦντο τὰ ὑπόγεια τῶν οἰκιῶν τῆς συνοικίας, ἀλλὰ καὶ τὰ τυχὸν ἐν τῷ ἑλώδει τούτῳ κοιλώματι μὴ εὐχερῶς διὰ τῶν ἀποξηραντικῶν συρίγγων διαρρέοντα ὕδατα εὑρήσουσιν εὐρεῖαν καὶ ἀκώλυτον πρὸς τὴν θάλασσαν ὁδόν.

Ὑπὸ τὸ ἔδαφος τῆς πόλεως ῥέουσιν ἄφθονα ὕδατα, ἀνευρισκόμενα εἰς βάθος 1—6 μέτρων διὰ τῶν πολλῶν φρεάτων τῶν οἰκιῶν, ἐξ ὧν ἀντλοῦσιν ὕδωρ ψυχρὸν καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εὔποτον, ἔν τισι μάλιστα φρέασιν ὅλως ὅμοιον τῷ ἐκ τοῦ Παναχαϊκοῦ ὄρους εἰς τὴν πόλιν διοχετευομένῳ. Κατὰ μέσον ὅρον τὰ ὑπὸ τὸ ἔδαφος τῆς πόλεως ῥέοντα ὕδατα ῥέουσιν εἰς βάθος 1—2 μέτρων εἰς τὸ χθαμαλώτερον σημεῖον αὐτῆς. Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τῶν θεμελίων τῶν οἰκιῶν πολλὴν παρέχουσι τοῖς οἰκοδόμοις ἐνίοτε τὴν δυσκολίαν τὰ ὕδατα ταῦτα, τὰ δὲ ὑπόγεια πολλῶν οἰκιῶν πρὸ πολλοῦ ᾠκοδομημένων, ἕνεκα τῆς ἀφθονίας τῶν ὑπορρεόντων ὑδάτων μετεβλήθησαν εἰς λίμνας, ἐξ οὗ ἠναγκάσθησαν οἱ ἰδιοκτῆται ἵνα δι' ἰδιαιτέρων ὀχετῶν διοχετεύσωσι ταῦτα εἰς ἀπώτερα καὶ χθαμαλώτερα σημεῖα τῶν ὑπονόμων τῶν παρακειμένων ὁδῶν, ὅπως δώσωσιν αὐτοῖς εὔκολον καὶ ἀκώλυτον διέξοδον πρὸς τὴν θάλασσαν.

Ἐνιαχοῦ τὰ ὑπορρέοντα ὕδατα ἀναβλύζουσιν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους παρὰ τὴν παραλίαν ἰδίως, ὡς λ. χ. ἐν τῇ τοῦ *Τσιβδίου* βρύσει, ἀμέσως κάτωθεν τῆς ὁδοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου κειμένῃ καὶ μόλις πρὸ ἔτους στειρευσάσῃ ἕνεκα τῆς ἐκχύσεως τοῦ ὕδατος αὐτῆς ἐν τῷ παρακειμένῳ ὀχετῷ τῆς προμνησθείσης ὁδοῦ. Ἀλλὰ καὶ εἰς ἱκανὴν ἀπὸ τῆς παραλίας ἀπόστασιν, ὡς λ. χ. κατὰ τοὺς πρὸς δυσμὰς πρόποδας τοῦ λόφου τῆς ἀκροπόλεως ἀναβλύζει ἐν δυσὶ μέρεσιν ὕδωρ, ὅπερ διοχετευόμενον διὰ μολυβδίνων σωλήνων εἰς μικρὰν ἀπόστασιν, χρησιμεύει εἰς τὰς ἀνάγκας τῶν περιοίκων. Τοιαύτη ἡ πρὸ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου βρύσις καὶ ἡ ὀλίγον ἀνωτέρω ταύτης κειμένη *γλυφὴ βρύση*.

Καὶ ἐν τῇ ἄνω δὲ πόλει ἐν τῇ συνοικίᾳ *Ταμπάγανα* ἀνέβλυζεν ἄφθονον ὕδωρ ὅπερ ἐπήρκει εἰς τὰς ἀνάγκας τῶν πολλῶν ἐπὶ τουρκοκρατίας καὶ μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐκεῖ λειτουργούντων βυρσοδεψείων, ἐξ ὧν καὶ τὸ ὄνομα τῆς συνοικίας. Τὸ ὕδωρ τοῦτο ἐσχάτως διὰ τῆς κατασκευασθείσης ἐν τῇ συνοικίᾳ ἐκείνῃ ὑπονόμου διωχετεύθη εἰς τὴν θάλασσαν, ἐπιχωθέντος τοῦ βόθρου ὅθεν ἠντλεῖτο ὑπὸ τῶν περιοίκων· ἡ δὲ συνοικία ὑδρεύεται ἐκ τοῦ διοχετευθέντος ὕδατος ἐκ τοῦ κεντρικοῦ τῆς πόλεως ὑδραγωγείου.

Πρὸς ὕδρευσιν τῶν κατοίκων τῆς πόλεως διοχετεύεται διὰ σιδηρῶν σωλήνων, ἀντικαταστήσάντων τὸ παλαιὸν ῥωμαϊκῆς κατασκευῆς ὑδραγωγεῖον (¹), ἄφθονον καὶ δροσερὸν ὕδωρ ἐκ πηγῆς 6,420 μέτρα μακρὰν τῆς πόλεως κειμένης, ἐν ταῖς βορειοδυτικαῖς κλιτῦσι τοῦ Παναχαϊκοῦ, εἰς ὕψος 330 μέτρων ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης. Τὸ ποσὸν τοῦ ὕδατος κατὰ τὰς γενομένας καταμετρήσεις ὑπὸ τῶν Γάλλων μηχανικῶν, τῶν κατασκευασάντων τὸ νέον ὑδραγωγεῖον, εἶναι ἐκπομπὴ 56 χιλιόγραμμα κατὰ πᾶν δεύτερον λεπτόν, ἐλάχιστος ὅρος ἐν ἀνομβρίᾳ χρόνῳ, διὰ δὲ τὰς 24 ὥρας 3,888,000 χιλιόγραμμα ἢ λίτραι γαλλικαί.

Τὸ ὕδωρ τοῦτο ἔχει τοὺς κοινοὺς χαρακτῆρας τοῦ ποσίμου ὕδατος, δηλ. εἶναι διαυγέστατον, εὔγευστον, εὔοσμον, δροσερὸν καὶ μαλακόν, δηλ. διαλύει τὸν σάπωνα κτλ. Ἡ θερμότης αὐτοῦ εἶναι 15° C. ἐν ὥρᾳ μεσημβρίας καὶ ἐν θέρει.

Πρὸς ἀνατολὰς τῆς πόλεως κεῖται ἡ σειρὰ τοῦ Παναχαϊκοῦ ὄρους, οὗ ἡ ὑψηλὴ κορυφὴ ὑπέρκειται τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης κατὰ 1927 μ. (²). Τὰς κορυφὰς καὶ μέγα μέρος τῶν πλευρῶν τοῦ ὄρους τούτου καλύπτουσι χιόνες κατά τε τὸν χειμῶνα καὶ τὸ ἔαρ. Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ τῶν δύο ὑψίστων κορυφῶν αὐτοῦ κειμένῳ εὐρυχώρῳ κοίλῳ ὀροπεδίῳ τῷ καλουμένῳ *Ὄμορφη Λάκκα* διατηρεῖται ἡ χιὼν μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ Αὐγούστου ἐνίοτε.

Ὁ ἐντολῆ τοῦ ἀοιδίμου βασιλέως Ὄθωνος περιηγηθεὶς καὶ ἐξετάσας γεωλογικῶς τὴν Ἑλλάδα γερμανὸς Fiedler (³) τὸ Παναχαϊκὸν ὡς καὶ μέγα μέρος τῆς Πελοποννήσου καταλέγει εἰς τὴν κρητιδικὴν περίοδον, τὰς δὲ πλευρὰς τοῦ ὄρους τὰς πρὸς τὰς Πάτρας εἰς τὴν τριτογενῆ. Ἑπομένως ὅταν αἱ κορυφαὶ ἐξεῖχον τῶν θαλασσῶν αἱ πλευραὶ ἐθαλάσσευον. Αἱ ὑπώρειαι τοῦ ὄρους ἀπέχουσι νῦν ἀπὸ τῆς παραλίας περὶ τὰς 6,000 μέτρων.

Ἑκατέρωθεν τῆς πόλεως πρός τε βορρᾶν καὶ πρὸς νότον ἐκτείνονται δύο εὐρεῖαι καὶ κατάφυτοι πεδιάδες, ἐν αἷς εἰσιν ἐγκατεσπαρμένοι πολλοὶ συνοικισμοὶ χωρικῶν ἐκ τῶν μεσογείων τῆς Πελοποννήσου κατελθόντων καὶ ἀσχολουμένων εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν σταφιδαμπέλων. Ἐν ἀμφοτέραις ταῖς πεδιάσι ταύταις καλλιεργεῖται ἀποκλειστικῶς σχεδὸν ἡ σταφιδάμπελος, ἡ ἄμπελος καὶ ἡ ἐλαία. Καὶ ἡ μὲν πρὸς μεσημβρίαν συνέχεται ἀμέσως μετὰ τῆς πόλεως, ἡ δὲ πρὸς βορρᾶν χωρίζεται ταύτης διὰ σειρᾶς γεωλόφων κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ τούτων καλλιεργημένων καὶ διηκόντων κλιμακηδὸν μέχρι τῶν ὑπωρειῶν τοῦ Παναχαϊκοῦ, μεθ' οὗ συνέχονται.

---

(1) Ἡ ἀνακαίνισις τοῦ ὑδραγωγείου ἐγένετο ἐπὶ δημάρχου Γ. Ρούφου ἐν ἔτει 1872.
(2) Ἑλληνικὰ Ραγκαβῆ Τ. Β' σελ. 30.
(3) Reise durch alle Theile des Königreich's Griechenland. 1834—37.

Ἀμφότεραι αἱ πεδιάδες αὗται εἶναι χῶρα *ποταμόγωστος* ἀνήκουσα εἰς τὴν *τεταρτογενῆ* περίοδον, τὴν σημερινὴν δηλ. προσχωθέντος τοῦ πυθμένος τῆς θαλάσσης ὑπὸ τῶν ἐκ τῶν πέριξ ὀρέων κατερχομένων χειμάρρων. Ἀποτελεῖται δὲ τὸ ἔδαφος ἐξ ἄμμου, κροκαλῶν, πηλοῦ καὶ ἰλύος ἀργιλώδους. Ἰδοὺ δὲ πῶς ἐξηγεῖ τὴν πρόσχωσιν ταύτην τοῦ βυθοῦ τῆς θαλάσσης ὑπὸ τῶν ποταμῶν ὁ μακαρίτης Σμὶθ ἐν τῇ περὶ σεισμοῦ τοῦ Αἰγίου πραγματείᾳ αὐτοῦ, τῇ μεταφρασθείσῃ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου κ. Ἡρ. Μητσοπούλου (1). «Ὅτε ἐν προγενεστέρᾳ γεωγονικῇ ἐποχῇ ἐξαρθέντα ὑπὸ τῆς ὑφαιστιότητος ἀνέδυσαν ἐκ τῆς θαλάσσης τὰ βόρεια τῆς Πελοποννήσου, ἀκταὶ τοῦ πελάγους ἔμειναν τῶν ἐκ τῆς ἐξάρσεως ταύτης γεννηθέντων ἐκεῖ ὑψηλῶν καὶ πετρωδῶν ὀρέων αἱ λίαν κρημνώδεις ὑπώρειαι, αἵτινες καὶ ὑπὸ τὴν θάλασσαν κρημνώδεις ἦσαν. Οἱ ποταμοὶ δὲ ἐπὶ ἑκατονταετηρίδας μυρίας ἐπὶ μυρίων χρόνων κατάγοντες, μάλιστα ἐν καιρῷ βροχῶν, προσέχωσαν καὶ ἐξηπείρωσαν τὸν παρὰ τὰς βορείας τῶν ὀρέων ἐκείνων ὑπωρείας βυθὸν τοῦ πελάγους· τὰ καταφερόμενα δηλ. ὑπ' αὐτῶν χώματα, ἀποτελοῦντα ὡς εἰκὸς τὸ πρῶτον ὑπὸ τὴν θάλασσαν σωρούς τινας κωνοειδεῖς ἐπικεκλιμένους πρὸς τὰ θαλασσεύοντα τῶν ἀποτόμων ὑπωρειῶν, ὑψοῦντο ὁσημέραι καὶ ἐξηπλοῦντο κατὰ τὴν βάσιν αὐτῶν, ἑωσοῦ ἐπὶ τέλους προσέχωσαν τὰ στόματα τῶν καταγαγόντων αὐτὰ καὶ ἐξηπείρωσαν. καὶ ἀπετέλεσαν τὸ μὲν πρῶτον παραλίας στενάς, εἶτα δὲ καὶ γαιώματα πλατέα καὶ πεδινά, ὥστε αἱ ἐπὶ θαλάσσῃ πρότερον οὖσαι ὑπώρειαι μεσόγειοι ἔπειτα ἔγειναν».

Καὶ ὡς μὲν πρὸς τὸν σχηματισμὸν τῶν πεδιάδων καταφανὴς ὁ τρόπος οὗτος τοῦ σχηματισμοῦ αὐτῶν. Ἀλλὰ πῶς ἐσχηματίσθησαν οἱ προμνησθέντες γεώλοφοι οἱ ἀρχόμενοι ὑπὸ τῶν ὑπωρειῶν τοῦ Παναχαϊκοῦ καὶ καταλήγοντες εἰς τὸ Ἐσχατοβούνιον καὶ τοὺς λοιποὺς παραλίους λόφους τοὺς κατέχοντας τὸ πλεῖστον τῆς ἀρκτικῆς πεδιάδος; Ἐκ τῆς ὑπὸ τῶν ποταμῶν καταφερομένης ἰλύος, οὐχὶ βεβαίως: διότι λίαν ὑψηλοὶ τυγχάνουσι καὶ πολὺ ὑπέρκεινται ἀμφοτέρων τῶν πεδιάδων, ὑπὲρ τὰ 200 μέτρα, ὑπολογιζομένου τοῦ μέσου αὐτῶν ὕψους. Πιθανώτατα λοιπὸν ἐσχηματίσθησαν ἐκ τῆς αὐτῆς αἰτίας, ἥτις ἐγέννησε καὶ τὴν σειρὰν τοῦ Παναχαϊκοῦ, τῆς ὑφαστειότητος δηλ. καὶ ἔμειναν κεκαλυμμένοι ὑπὸ τῆς θαλάσσης καθ' ὃν χρόνον αἱ πλευραὶ τοῦ Παναχαϊκοῦ ἐθαλάσσευον, ἀνέδυσαν δὲ κατὰ τὰ τέλη τῆς τριτογενοῦς ἢ τὰς ἀρχὰς τῆς τεταρτογενοῦς (παρούσης) περιόδου, ὅτε, προσχωθέντος τοῦ παρὰ τὸν Παναχαϊκὸν αἰγιαλοῦ ὑπὸ τῶν ἐκ τῶν ποταμῶν καταφερομένων κροκαλῶν ἄμμου καὶ ἰλύος, ἐσχηματίσθησαν αἱ νῦν πεδιάδες τῶν Πατρῶν, τοῦ Αἰγίου κτλ. Τὴν γνώμην ταύτην ἐπικυροῖ καὶ ἡ γεωλογικὴ σύστασις τῶν λόφων τούτων, συνισταμένων ἐξ ἄμμου καὶ πηλοῦ συναναμεμιγμένων κατὰ τόπους μετὰ μυριάδων θαλασσίων κογχυλίων κτλ. ἀνηκόντων εἰς τὴν σημερινὴν δημιουργίαν, καὶ εἰς βάθος πολλῶν δεκάτων μέτρων ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας εὑρισκομένων (2). Καὶ ἐν τῷ πετρώματι δὲ τῆς

---

(1) Πραγματεία περὶ τοῦ γενομένου τῷ 1861 Δεκεμβρίου 26 (14) σεισμοῦ τοῦ Αἰγίου, σελ. 20.

(2) *Τὰ κογχύλια ταῦτα κτλ. δύναταί τις ἐν πάσῃ ὥρᾳ νὰ ἴδῃ ἐν τῷ ἐν τοῖς παρὰ τὸ Ἐσχατοβούνιον λεκανοποιείοις ἀνορυσσομένῳ πηλῷ εἰς βάθος* **30—40** *μ. ὑπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ γηλόφου τούτων ἱκανὰ δείγματα ἔπεμψα τῷ συμπολίτῃ μου καὶ διευθυντῇ τοῦ Ὀρυκτολογικοῦ μουσείου καθηγητῇ κ. Κ. Μητσοπούλῳ.*

Ἀκροπόλεως τῷ κροκαλοπαγεῖ ἐνυπάρχουσιν ἐνιαχοῦ ἄπειρα ἀπολιθώματα θαλασσίων κογχυλίων, ὅπερ δηλοῖ ὅτι καὶ τοῦτο εἶναι προϊὸν θαλάσσης· εὕρηται δὲ τὸ πέτρωμα τοῦτο πολλαχοῦ ἐπικεκαλυμμένον ὑπὸ πηλοῦ, ὅστις εἶναι ἐπίσης γέννημα θαλάσσιον, ὡς ἐνδείκνυται ἐκ τῶν ἐν αὐτῷ ἀπολιθωμάτων, περὶ ὧν προείρηται.

Ἀμφότεραι αἱ πεδιάδες διαρρέονται ὑπὸ χειμάρρων πλημμυρούντων ἐν ὥρᾳ χειμῶνος καὶ σχηματιζόντων παρὰ τὰς ἐκβολὰς αὐτῶν τέλματα· πλὴν δὲ τούτων πολλαχοῦ ἀναβλύζουσιν ἄφθονα ὕδατα ἔν τε χειμῶνι καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον τοῦ θέρους, ἰδίως ἐν τῇ μεσημβρινῇ πεδιάδι. Εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ χειμάρρου Γλαύκου (κοινῶς Λεύκας) ὑπάρχει τέναγος διῆκον κατὰ μῆκος τῆς παραλίας εἰς ἔκτασιν 500 περίπου μέτρων, σχηματισθὲν ἐκ τῆς ἑκάστοτε ὑπὸ τῶν ὑδάτων καταφερομένης πλήρους ὀργανικῶν οὐσιῶν ἰλύος. Τὸ τέναγος τοῦτο, ὁσάκις πνέωσι νότιοι ἄνεμοι, κατακλύζεται ὑπὸ τῆς θαλάσσης, ἰδίως τὸν χειμῶνα, ὅταν δὲ πνέωσι βόρειοι ἄνεμοι καὶ ἰδίως ἐν ὥρᾳ θέρους, ἀποξηραίνεται, αἱ δ' ἐν αὐτῷ ὀργανικαὶ οὐσίαι θαλάσσιαί τε καὶ χερσαῖαι, σηπόμεναι ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ ἡλίου, ἀναδίδουσι τὰ γνωστὰ τῶν τοιούτων ἁλυκῶν τεναγῶν (salines) μιάσματα, διαδιδόμενα κατὰ τὴν φορὰν τῶν ἑκάστοτε πνεόντων ἀνέμων εἴς τε τὴν πόλιν καὶ τὰ περιῴκια χωρία, ὧν οἱ κάτοικοι ἐν θέρει μαστίζονται ὑπὸ ἑλογενῶν πυρετῶν.

Ἕτερα δύο τεναγη ἐν εἴδει γλώσσης εἰσδύοντα ἐν τῇ θαλάσσῃ εἰς ἔκτασιν 100 περίπου μέτρων, εὕρηνται ἐν τῇ βορείᾳ πεδιάδι κατὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ χειμάρρου *Μελίγου* (κοινῶς ποταμοῦ τῶν Συχενῶν) καὶ *Χαράδρου* (κοινῶς Βελβιτσάνου ἢ Ποταμοῦ τοῦ Μποζαΐτη). Ἡ μεταξὺ τῶν τεναγῶν τούτων χώρα εἶναι ἑλώδης καὶ καλεῖται κοινῶς *Βάλτος*, ἔχει δ' ἔκτασιν 1000 περίπου στρεμμάτων. Καὶ ἐκ τῶν τεναγωδῶν τούτων γλωσσῶν, ὅταν πνέωσι βόρειοι ἄνεμοι, ἀποσύρονται τὰ ὕδατα εἰς ἱκανὴν ἀπόστασιν, αἱ δὲ καταλειπόμεναι ὀργανικαὶ οὐσίαι σηπόμεναι ἀναδίδουσιν ἐπίσης μιάσματα καταλυμαινόμενα τὰ περιῴκια χωρία καὶ τὴν πόλιν. Ὁ Χάραδρος, ἅμα ἐξερχόμενος τῶν τοῦ Παναχαϊκοῦ Χαραδρῶν, χύνεται ἐπὶ ἐπιφανείας κυρτῆς, τούτου δὲ ἕνεκα, στερούμενος κανονικῆς κοίτης, κατακλύζει ἑκάστοτε ἅπαν τὸ παρακείμενον τμῆμα τῆς πεδιάδος καὶ μέρος τοῦ ἀριστερόθεν κειμένου χωρίου Μποζαΐτη, οὗ οἱ κάτοικοι μαστίζονται ὑπὸ διαλειπόντων πυρετῶν καὶ παντοίων τὸν τύπον κακοήθων, μηδ' αὐτοῦ τοῦ ἰκτερώδους αἱματουρικοῦ πυρετοῦ ἐξαιρουμένου, ἐξ οὗ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ πάσχουσιν οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου τούτου. Ἅπασα λοιπὸν ἡ παράλιος μοῖρα τῆς βορείας πεδιάδος, ἀπὸ τοῦ βορείου ἄκρου τῆς πόλεως, προαστείου τοῦ Ἁγίου Διονυσίου, μέχρι τοῦ φρουρίου Ῥίου, εἶναι τελματώδης, ἀναβλύζουσι δὲ καὶ ἐν αὐτῇ κατὰ τόπους ὕδατα, λιμνάζοντα τὰ πολλά.

Κλιματολογία. Τὸ κλίμα τῶν Πατρῶν εἶναι ἤπιον, αἱ δὲ παραλλαγαὶ τῆς θερμότητος οὐχὶ ἀπότομοι, ἀλλὰ κανονικῶς βαίνουσαι, ἀνιοῦσαι καὶ κατιοῦσαι ἀναλόγως τῶν ὡρῶν τοῦ ἔτους. Ἐν Πάτραις σπανιώτατα πίπτει χιὼν μόλις κατὰ τὰς πρωΐνας ὥρας ἀντέχουσα καὶ πάραυτα διαλυομένη· δύναταί τις εἰπεῖν ὅτι ἅπαξ μόνον κατὰ δεκαετίαν ἐπισκέπτεται τὴν πόλιν ἡ χιών.

Ἡ ἐτησία μέση θερμότης τῆς πόλεως, κατὰ τὰς ὑπ' ἐμοῦ γενομένας ὅσον οἷόν

τε ἀκριβεῖς καταμετρήσεις ἀπὸ τοῦ 1882 καὶ ἐντεῦθεν, εἶναι 17°,8· ἡ τοῦ Ἰανουαρίου 9°,8, ἡ δὲ τοῦ Ἰουλίου 26°,2. Διαφορὰ μεταξὺ Ἰανουαρίου καὶ Ἰουλίου 16°,4. Ἡ τοῦ χειμῶνος (1) μέση θερμότης εἶναι 10°,1 (μέσος ὅρος τῶν 5 ἐτῶν 1882—86), ἡ δὲ τοῦ θέρους (2) 24°,7. Τὸ ἀνώτατον καὶ κατώτατον ὅριον, εἰς ὃ ἔφθασε τὸ θερμόμετρον κατὰ τὰ 5 ταῦτα ἔτη, εἶναι + 2°,0 καὶ 34°,2. Αἱ παρατηρήσεις αὗται συμφωνοῦσι λίαν μετὰ τῶν μόνων γνωστῶν περὶ Πατρῶν κλιματολογικῶν παρατηρήσεων τῶν γενομένων ὑπὸ τοῦ αἰδεσ. Boys, Ἄγγλου ἱερέως τοῦ ἐνταῦθα ναοῦ τῶν διαμαρτυρομένων κατὰ τα ἔτη 1872—76 (3). Κατὰ ταύτας ἡ μέση τοῦ ἔτους θερμότης κατὰ τὰ προμνησθέντα ἔτη εἶναι 17°,3, ἡ τοῦ Ἰανουαρίου 9°,4 καὶ ἡ τοῦ Ἰουλίου 26°,6, ἡ δὲ διαφορὰ μεταξὺ Ἰανουαρίου καὶ Ἰουλίου εἶναι 17°,2.

Ἐν τῷ ἑπομένῳ πίνακι σημειοῦται εἰδικώτερον ἡ μέση θερμοκρασία κατὰ μῆνα καὶ κατ' ἔτος ἀπὸ τοῦ 1882 μέχρι τοῦ 1886 συμπεριλαμβανομένου.

	1882.			1883.			1884.			1885.			1886.		
	Μέση τοῦ μηνός	Μεγ. Θερμότης. (1)	Ἐλαχ. Θερμ.	Μέση τοῦ μηνός	Μεγ. Θερμότης	Ἐλαχ. Θερμ.	Μέση τοῦ μηνός	Μεγ. Θερμότης	Ἐλαχ. Θερμ.	Μέση τοῦ μηνός	Μεγ. Θερμότης	Ἐλαχ. Θερμ.	Μέση τοῦ μηνός	Μεγ. Θερμότης	Ἐλαχ. Θερμ.
Ἰαν.	8,17	13,9	3,1	9,79	14,9	1,6	10,35	19,2	2,0	10,22	16,4	5,1	11,38	7,2	6,9
Φεβ.		*		8,37	14,2	2,9	10,48	18,6	3,6	13, 2	20,4	8,3	10,79	16,4	6,0
Μάρ.		"		11, 9	17,9	2,3	14,46	21,2	8,2	14,89	21,4	8,2	14,02	23,0	7,2
Ἀπρ	20, 6	23,5	16,5	15,33	21,2	10,9	18,23	26,8	13,8	18,66	26,3	12,2	15,14	23,0	7,6
Μάϊος	21,39	25,2	17,0	19,87	26,1	12,5	21,54	28,2	18,3	21,51	30,0	15,0	22,09	28,9	16,2
Ἰούν.	22,53	27,6	17,9	24,37	29,9	21,2	21,88	29,6	17,2	24,49	31,8	15,8	23,55	29,9	18,8
Ἰούλ	24,71	29,1	21,2	24,69	30,1	19,9	26,39	34,2	21,5	26,56	33,5	20,6	27,16	33,5	23,3
Αὔγ	25,77	30,1	19,5	24,33	30,2	19,2	24,08	29,6	20,9	25,04	32,2	19,4	26,39	31,9	23,4
Σεπτ	22,46	28,9	14,5	21,88	28,9	14,8	22,13	26,2	18,2	22, 4	31,7	15,7	23,72	30,1	17,0
Ὀκτ.	17,71	26,2	10,9	17,78	24,1	10,2	17,56	24,9	13,3	18,76	28,9	11,0	18,39	26,8	10,5
Νοέμ.	14,65	20,9	8,8	13,83	19,8	8,2	11,93	17,2	6,8	14,49	19,2	4,4	14,45	22,5	8,2
Δεκ.	11,62	15,8	3,0	9,75	15,9	3,9	11,04	15,3	6,2	9,67	16,6	2,5	12,35	19,0	8,3
Μέση τοῦ ἔτους Θερμότης	18,87.			16,83			17,5			18,32			18,28.		

Ἄνεμοι. Τῶν ἀνέμων ἐπικρατέστεροί εἰσιν οἱ Β καὶ ΒΑ ἢ Α καὶ οἱ ΝΔ καὶ Δ, σπανιώτεροι δὲ καθ' ἅπαν τὸ ἔτος οἱ Ν, ΝΑ καὶ ΒΔ. Οἱ τελευταῖοι δὲ ὅταν πνέωσιν ἔστω καὶ ἐπὶ ὀλίγας μόνον ὥρας, εἰσὶ βιαιότατοι καὶ ἐπιφέρουσιν

(1) Τῶν μηνῶν Νοεμβρίου, Δεκεμβρίου καὶ Ἰανουαρίου.

(2) Τῶν μηνῶν Μαΐου, Ἰουνίου καὶ Ἰουλίου.

(3) Physikalische Geographie von Griechenland von Dr. C. Neumam und Dr. I. Partsch. Breslau 1885.

(4) Ἡ λέξις θερμότης μοὶ φαίνεται προσφυεστέρα τῆς λέξεως θερμοκρασία, ἥτις, μετάφρασις οὖσα τῆς λέξεως température, δὲν ἀπαντᾷ ἐν τοῖς λεξικοῖς. Ἐπίσης ἀντὶ τοῦ ὅρου θερμοκρασία τοῦ σώματος χρῶμαι τῷ ὅρῳ θερμασία ἢ θερμότης τοῦ σώματος.

* Κατὰ τοὺς μῆνας τούτους δὲν ἐγένοντο παρατηρήσεις, διότι ἐυρισκόμην εἰς τὴν Δυτ. Ἑλλάδα δι' ὑπηρεσίαν τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ κατὰ τὴν τότε ἐπιστράτευσιν.

ἐνίοτε μεγίστας ζημίας, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ ναυάγια εἰς τὰ ἐν τῷ λιμένι προσωρμισμένα πλοῖα, συγκρούοντες αὐτὰ πρὸς ἄλληλα ἢ ἀποσπῶντες ἀπὸ τῶν ἀγκυρῶν αὐτῶν καὶ ῥίπτοντες αὐτὰ εἰς τὴν ἀκτήν. Ὁ ἄνεμος οὗτος εἶναι γνωστὸς ἐνταῦθα ὑπὸ τὸ ὄνομα *Γαβρολιμάδα*, ὡς πνέων ἀπὸ τοῦ ἀπέναντι ὄρους τῆς Στερεᾶς *Γαβρολίμης*.

Ὡς εἰκὸς ἐν ὥρᾳ μὲν χειμῶνος οἱ Β, ΒΑ καὶ Α εἰσὶ ψυχρότατοι, ἐν ὥρᾳ δὲ θέρους θερμότατοι· ἰδιαίτατα δὲ διακρίνεται διά τε τὴν ἄκραν ψυχρότητα καὶ θερμότητα ὁ Α ἢ ΒΑ. Ὁ ἄνεμος οὗτος, ὅστις συχνότατα ἐπικρατεῖ ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου μέχρι τοῦ Ἰουνίου, ἐν ὥρᾳ θέρους εἶναι τοσοῦτον κεκορεσμένος ἐνίοτε διὰ λεπτοτάτης κόνεως, ὥστε ἐν τῷ ὁρίζοντι διαπλοῦται τεφρὰ ἀγλὺς καὶ ὁ ἥλιος φαίνεται ἀμαυρότερος, πνέει δὲ μετὰ μεγίστης βίας, ἀναρπάζων τὸν κονιορτὸν ἐκ τῶν ὁδῶν καὶ καθιστῶν αὐτὰς ὡσεὶ πεπλυμένας ὑπὸ ῥαγδαίας βροχῆς. Συνήθως διαρκεῖ ἐπὶ 3—5 ἡμέρας ἑκάστοτε, καὶ τὸν μὲν χειμῶνα καταβιβάζει τὸ θερμόμετρον μέχρι τοῦ 0° σχεδόν, τὸ δὲ θέρος ἀνυψοῖ αὐτὸ καὶ πέραν τοῦ 35° Κ. ἐνίοτε, ὡς λ.χ. κατ' Αὔγουστον τοῦ 1881, ὁπότε τὸ θερμόμετρον ἀνῆθε μέχρι τοῦ 36°,5 Κ. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην οὐ μόνον τὰ φύλλα τῶν δένδρων καὶ τῶν λοιπῶν φυτῶν ἐμαραίνοντο ἐν ὥρᾳ ἡμέρας, πνέοντος τοῦ ἀνέμου τούτου, ἀλλὰ καὶ μικραὶ ὑδάτων πηγαὶ κατὰ τὴν μεσημβρινὴν ἰδίως πεδιάδα ἀναβλύζουσαι (περὶ ὧν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται), ἐξηραίνοντο τὴν ἡμέραν, ἐξατμιζομένον ταχίστα τοῦ μόλις ἀναβλύζοντος ὕδατος καὶ μόλις τὴν νύκτα καθισταμένου ὁρατοῦ. Τὸν ἄνεμον τοῦτον ὁ αἰδ. Boys ἀποκαλεῖ οὐχὶ ὀρθῶς Scirocco τῶν Πατρῶν (1), διότι πόρρω ἀπέχει τοῦ νὰ ὁμοιάζῃ τῷ Scirocco τῆς Σικελίας· δὲν εἶναι δὲ ἀληθὲς τὸ ὑπ' αὐτοῦ λεγόμενον ὅτι πνέει πάντοτε θερμὸς ἀναβιβάζων τὸ θερμόμετρον καὶ ἐν μηνὶ Μαρτίῳ μέχρι ταῦ 25° Κ·, διότι ὅσῳ θερμὸς καὶ ἂν τυγχάνῃ, καθὸ ἐξ Ἀφρικῆς πνέων, εἰσβάλλων ὅμως διὰ τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου ἐν τῷ Κορινθιακῷ καὶ διερχόμενος διὰ τῶν χιονοσκεπῶν κορυφῶν τῶν ὀρέων τῆς τε γείτονος Στερεᾶς καὶ τῆς Πελοποννήσου, ἰδίως τοῦ Παρνασσοῦ, τῶν Ἀροανείων ὀρέων, τοῦ Παναχαϊκοῦ κτλ. ψύχεται, τὸ δὲ ψῦχος αὐτοῦ καθίσταται ἔτι μᾶλλον ἐπαισθητὸν ἕνεκα τῆς βιαιότητος αὐτοῦ. Πρό τινων ἡμερῶν λ. χ. (ἀπὸ τῆς 9—12 Μαρτίου 1887) πνεύσας, κατεβίβασε τὸ θερμόμετρον ἀπὸ 19°,8 (2 μ. μ.) εἰς 13°,7, καὶ ἀπὸ 15°,3 (9 μ. μ.) εἰς 8°,9. Τὸ ὑπὸ τοῦ αἰδ. Boys λεγόμενον δύναται νὰ ἔχῃ τι ἀληθείας ἐν ὥρᾳ ἠπιωτάτου χειμῶνος, ὁπότε αἱ ἐπὶ τῶν ὀρέων πίπτουσαι ὀλίγισται χιόνες τήκονται πολὺ πρὸ τοῦ Μαρτίου. Τὸν ἄνεμον τοῦτον συνηθέστατα διαδέχεται βροχή, ὡς τοῦτο συνέβη καὶ κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας (12 Μαρτίου καὶ ἐφεξῆς) μετὰ τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ.

Ὁ ἑπόμενος πίναξ δηλοῖ λεπτομερέστερον τὸ ποσὸν τῶν ἡμερῶν, καθ' ἃς ἔπνευσε κατ' ἔτος ἕκαστος τῶν ἀνέμων ἐν Πάτραις. Δὲν σημειῶ δὲ τούτους κατὰ μῆνα, διότι ἐν τῇ ἀνὰ χεῖρας διατριβῇ συνοπτικὴν μόνον μνείαν ποιοῦμαι τῆς κλιματολογίας τῶν Πατρῶν.

---

(1) Physikalische Geographie von Griechenland. S. 116.

1882*		1883		1884		1885		1886	
	Ἡμέραι		Ἡμέραι		Ἡμέραι		Ἡμέραι		Ἡμέραι
Β.	107	Β.	149	Β.	133	Β.	131	Β.	124
ΒΔ.	4	ΒΔ.	3	ΒΔ.	6	ΒΔ.	6	ΒΔ.	4
Α,ἢ ΒΑ[2])	35	Α.ἢ ΒΑ	24	Α ἢ ΒΑ	55	Α ἢ ΒΑ	47	Α ἢ ΒΑ	56
ΝΔ	108	ΝΔ.	119	ΝΔ.	109	ΝΔ.	112	ΝΔ.	103
Ν.	22	Ν.	18	Ν.	22	Ν.	21	Ν.	29
ΝΑ.	8	ΝΑ·	9	ΝΑ.	4	ΝΑ.	7	ΝΑ.	4
Δ.	22	Δ.	43	Δ.	36	Δ.	41	Δ.	46

Βροχή. Ἐν ὥρᾳ χειμῶνός τε καὶ ἔαρος βρέχει ἐν Πάτραις ἀφθόνως, πνεόντων ΝΔ ἢ Δ ἀνέμων, αἱ δὲ βροχαὶ διαρκοῦσιν ἐνίοτε ἐπὶ ἡμερονύκτια μετ' ἀσημάντων καὶ βραχυτάτων διακοπῶν. Αἱ βροχαί εἰσι συνήθως οὐχὶ ῥαγδαῖαι, οἱ κεραυνοὶ συνήθεις κατὰ τὸ φθινόπωρον, ἡ δὲ χάλαζα συνηθεστέρα τὸ ἔαρ. Θύελλα ὑπὸ τὴν ἀληθῆ τοῦ ὅρου σημασίαν καὶ καταιγίδες σπανιώτατα ἐπισκήπτουσιν ἐνταῦθα, ὁσάκις δ' ἐπέσκηψαν ἐπήνεγκον πάντοτε σπουδαίας καταστροφάς. Καὶ αἱ μὲν ἐν τῇ θαλάσσῃ ἐπικρατοῦσαι, πνέοντος τοῦ ΒΔ ἀνέμου ἐπὶ ἡμερονύκτιον ὁλόκληρον ἐνίοτε, καταθραύουσι τὰ πλοῖα ἢ πολλαχῶς ζημιοῦσι ταῦτα, ὡς ἐν τοῖς περὶ ἀνέμων εἴρηται· ἐν δὲ τῇ πόλει καὶ τῇ πεδιάδι οὐκ ὀλίγας ἐπιφέρουσι ζημίας εἴς τε τὰς στέγας τῶν οἰκιῶν καὶ τὰ δένδρα. Ἐκ τοιαύτης θυέλλης ἀνηρπάγη τῇ 6η Δεκεμβρίου καὶ ἐρρίφθη εἰς τὴν θάλασσαν ὁλόκληρος ὁ ξύλινος πύργος τοῦ φάρου τοῦ λιμένος ἡμῶν, ἀντικατασταθεὶς ἔκτοτε δι' ἑτέρου λιθίνου, συγχρόνως δ' ἐρρίφθησαν πλοῖα εἰς τὴν ξηράν, πολλὰ δ' ἐβλάβησαν συγκρουσθέντα. Ἐν τῇ πλατείᾳ Γεωργίου τοῦ Α΄ ἐξερριζώθησαν δένδρα μεγάλα καὶ πολλαὶ καπνοδόχοι καὶ κέραμοι ἀνηρπάγησαν, ἐν δὲ ταῖς πεδιάσι πολλαὶ ἐγένοντο ζημίαι εἴς τε τὰ δένδρα καὶ τὰς ἐξοχικὰς οἰκίας. Τῶν δ' ἐν τῇ ξηρᾷ ἐπισκηψασῶν καταιγίδων κατὰ τὰ τελευταῖα 10 ἔτη σπουδαιοτάτη ἦν ἡ τῆς 8 Σεπτεμβρίου 1877, συνοδευθεῖσα ὑπὸ φοβερῶν ἀστραπῶν καὶ βροντῶν καὶ κεραυνῶν, πνέοντος σφοδροῦ Δ. ἀνέμου. Ἕνεκα ταύτης μικρὸς ῥύαξ, κοινῶς *βρωμολάγκαδον* καλούμενος, ῥέων ἐν μέσῳ τῆς συνοικίας *Ταμπάρατα* τῆς Ἄνω πόλεως, ἐξογκωθεὶς ὑπὸ τῶν ἀφθονωτάτων καὶ ἐν βραχεῖ καταπεσόντων ὑδάτων (ἡ καταιγὶς μόλις ὥραν διήρκεσε), οὐ μόνον ὑπὲρ τὰς 50 οἰκίας κατέστησε σχεδὸν ὅλως ἀκατοικήτους, καταρρίψας ἢ σπουδαίως βλάψας αὐτὰς ἔν τε τῇ προρρηθείσῃ συνοικίᾳ καὶ ταῖς τῶν Γυφτίκων καὶ Ἀρείας, ὅθεν δηλ. διῆλθον τὰ ἐξωγκωμένα ὕδατα τοῦ ῥύακος τούτου, ἀλλὰ καὶ δύο ἀνθρώπους συμπαρασύραντα ἔπνιξαν. Καὶ ὁ χείμαρρος δὲ Χάραδρος ἐν τῇ βορείᾳ πεδιάδι ἐξογκωθεὶς τότε, σπουδαίως ἐζημίωσε τὸ παρακείμενον χωρίον Μποζαΐτη, ἔνθα καὶ τὸ ἔδαφος ἐσχίσθη εἰς ἱκανὸν βάθος καὶ ἔκτασιν.

---

* Ἐκ τοῦ ἔτους τούτου ἐλλείπουσιν αἱ ἡμέραι τῶν πνευσάντων ἀνέμων κατὰ τοὺς μῆνας Φεβρουάριον καὶ Ἀπρίλιον, καθ' οὓς ἐπουσίαζον, ὡς προείρηται, εἰς τὴν Δυτ. Ἑλλάδα.

(2) Τοὺς ἀνέμους τούτους σημειῶ ὁμοῦ, διότι ὁσάκις πνέωσι κενοῦσι τοὺς ἀνεμοδείκτας ἀτάκτως ἀπὸ τοῦ Α μέχρι τοῦ ΒΑ.

Τὸ ποσὸν τοῦ κατ' ἔτος καταπίπτοντος ἐν Πάτραις ὕδατος δὲν κατεμέτρησα ἐπιστημονικῶς, καθὸ στερούμενος ὑετομέτρου, μὴ δυνηθεὶς δὲ νὰ προμηθευθῶ τοιοῦτον ἔν τε Πάτραις καὶ Ἀθήναις· ἐσημείωσα ὅμως ἐπακριβῶς οὐ μόνον τὰς ἡμέρας, καθ' ἃς ἔβρεξεν, ἀλλὰ καὶ ἐκείνας, καθ' ἃς ἐψέκασε μόνον, ἑπόμενος ταῖς ὁδηγίαις τοῦ μακαρίτου Σμὶθ, ἔτι δὲ διέκρινα καὶ τὰς ραγδαίας ἀπὸ τῶν συνήθων βροχῶν. Ἐπίσης ἐσημείωσα καὶ τὰς νεφελώδεις ἡμέρας κατά τε ἀριθμὸν καὶ ἔντασιν τῆς ὑπὸ νεφελῶν καλύψεως τοῦ ὁρίζοντος, ἰδίως ἀπὸ τοῦ 1884, ὁπότε ἐφήρμοσα τοὺς ὑπὸ τοῦ Σμὶθ ὑποδειχθέντας ἀριθμοὺς (0—10) πρὸς παράστασιν τῆς διὰ νεφῶν καλύψεως.

Ἐν τῷ ἑπομένῳ πίνακι σημειοῦνται αἱ ἡμέραι τῶν βροχῶν, ψεκάδων, νεφῶν, χαλάζης, χιόνος, πάγου καὶ αἱ τῶν ἀστραπῶν καὶ βροντῶν ἢ ἀστραπῶν μόνον, ὁμίχλης κτλ.

Ἡμέραι 1882

Μὴν	Βροχῆς.	Ψεκάδ.	Νεφῶν.	Κάλ. νεφ.	Χάλαζα.	Βρονταί.	Βρ. καὶ ἀστραπ.	Ἀστραπ.	Χιών.	Πάγος.	Ὁμίχλ.
Ἰανουάριος	8		10.			1.	2.				2.
Ἀπρίλιος	10 (1 ραγδ.)		9		1.	2.	1.				
Μάϊος	5 (1 »)	2.	6.						1 (10 Μαΐου)		
Ἰούνιος			3.					1			
Ἰούλιος	1.		7.					1.			
Αὔγουστος		1	6.								
Σεπτέμβριος	3 (1 »)	1	9								
Ὀκτώβριος	8 (1 »)		11.			2			1 (7 Ὀκτωβρ.)		
Νοέμβριος	13 (3 »)	2	12.			2	3				1.
Δεκέμβριος	5 (2 »)	5.	13.			2	4				4.
	53.	11.	86		1.	9	10	2.	2		7

Ἡμέραι 1883.

Μὴν	Βροχῆς.	Ψεκάδων.	Νεφῶν.	Χάλαζα.	Βρονταί.	Βρον. καὶ ἀστρπ.	Ἀστραπ.	Χιών.	Πάγος.	Ὁμίχλη.	Ἴρις.
Ἰανουάριος	10 (1 ραγδ.)	2	9		1	3			2		
Φεβρουάριος	15 (2 ραγδ.)	1.	9	2.		2					
Μάρτιος	13 (4 ραγδ.	2.	10.	1.		2.			1.		
Ἀπρίλιος	7 (4 »)	3	9	1.			1	(2 Ἀπριλ.			
Μάϊος	6	1.	8.								
Ἰούνιος	—	1.	4.								
Ἰούλιος	1	3	3.		1.		1.				
Αὔγουστος	2	3.	16.				1.				
Σεπτέμβριος	5 (1 »)		12.			2.					
Ὀκτώβριος	10	—	17.			3.					
Νοέμβριος	14 7 »)	1.	12.	1.	1	5.		1	(14 9βρ.	4	
Δεκέμβριος	6	1.	18.			1				2	
	89	18	127.	5	3	18.		2.	2.	9.	

Παρατηρήσεις. Ὡς ἡμέρας πάγου σημειοῦνται αἱ ἡμέρας καθ' ἃς τὰ ὕδατα ἐκ τῶν ὁδῶν ἢ ἐν τῇ ἐξοχῇ ἐπάγωσαν τὴν νύκτα καὶ οἱ πάγοι ἦσαν ὀστοῖ καὶ τὴ ἐπαύριον. Ὡς ἡμέρας δὲ χιόνος σημειοῦ ἐκείνας καθ' ἃς τὸ πρωΐ ἔπεσεν ἡ χιὼν ἐπὶ τοῦ Παναχαϊκοῦ ἢ ἐπαναληφθεῖσα κατεκάλυψε τὰ περὶξ ὄρη καὶ ἔφθασε μέχρι θαλάσσης, ἰδίως ἐπὶ τῶν ἀπέναντι ὀρέων τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος.

Εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν νεφελωδῶν ἡμερῶν δὲν συμπεριλαμβάνεται καὶ ὁ τῶν ἡμερῶν τῆς βροχῆς ἐν γένει.

Ἡμέραι														1884
Μὴν	Βροχῆς.	Ψεκάδ.	Νεφῶν.	Κάλ. νεφῶν.	Χάλαζα.	Βρονταί.	Βροντ. καὶ ἀστρα.	Ἀστρα.	Χιών.	Πάγος.	Ὁμίχλη.	Ἶρις.
Ἰανουάρ.	6(1ῥ·)		18	6,7			1		1 (μ.θαλ.)			
Φεβρ.	9(1 »)	1	16	8,3		1						1
Μάρτιος	9(1 »)		18	6,5	1	1						
Ἀπρίλ.	5(2 »)		20	4,2		1						1
Μάϊος	1	1	14	3,9								
Ἰούνιος	8(2ῥ.)	1	11	3,6		2		1				
Ἰούλιος	1		13	2,8				1				
Αὔγουστ.	10(5 »)		12	6,7		2		2				
Σεπτέμ.	1	1	16	5,9								
Ὀκτώβρ.	5	2	12	6,1	1	1			1 (8 βρ.)			
Νοέμβρ.	18(3 »)	1	6	7,3	1	1	2		1 (12 βρ.)	1		
Δεκέμβρ.	15(3 »)		12	8,2			3			3		
	88	7	171	5,8	3	9	6	4	3	5		2

Ἡμέραι														1885
	Βροχῆς.	Ψεκάδ.	Νεφῶν.	Κάλ. νεφῶν.	Χάλαζα.	Βρονταί.	Βροντ. καὶ ἀστραπ.	Ἀστραπ.	Χιών.	Πάγος.	Ὁμίχλη.	Ἶρις.
Ἰανουάρ.	14(3ῥ.)	1	11	8,7	1	1	2			2		
Φεβρ.	7(1 »)	1	12	6,6	2	3	1					
Μάρτιος	15(6 »)	4	10	7,2	1		1	1				1
Ἀπρίλ.	8(3 »)		13	6,3				1				1
Μάϊος	4	4	9	4,9				2				
Ἰούνιος	4(1 «)	1	12	3,4		1		1				
Ἰούλιος	0	0	8	2,7								
Αὔγουστ.	4(1 »)	3	7	4,2								
Σεπτέμ.	4(2 »)	1	11	4,9		1						
Ὀκτώβ.	10(3 »)		12	7,3	1		1		1(19)			1
Νοέμβρ.	13(4 »)		11	8,9		3	2		1(30)	4		
Δεκέμβρ.	14(3 »)		13	8,4		4	2		1(1Δβρ)	3		
	97	15	129	6,1	5	13	9	5	3	9		3

Ἡμέραι														1886
	Βροχῆς	Ψεκάδ.	Νεφῶν	Κάλ. νεφῶν	Χάλαζα.	Βρονταί.	Βροντ. καὶ ἀστραπ.	Ἀστραπ.	Χιών.	Πάγος.	Ὁμίχλη.	Ἶρις.
Ἰανουάρ.	19(5ῥ.)		8	8,6	1							
Φεβρ.	11(3 »)	1	10	8,3	1		1		1 (μ.θαλ.)			
Μάρτιος	3	1	20	7,8						1		
Ἀπρίλ.	15(1 »)	2	13	8,2	1		2		3(»)		1	2
Μάϊος	3(1 »)	2	16	4,9			2	1			1	
Ἰούνιος	4(2 »)	1	9	3,7	1		3					
Ἰούλιος			3	2,6								
Αὔγουστ.	1	2	10	4,1			2	2				
Σεπτέμ.	5(1 »)	1	6	5,3			1	3				
Ὀκτώβ.	5(1 »)	2	8	5,2		2	2		1 (20 βρ.)	1		2(διπλῆ)
Νοέμβρ.	13(5 »)	3	9	7,9	2	1	6		1	1		
Δεκέμβρ.	19(5 »)		9	8,8		3	4	1		1		
	98	15	121	6,3	6	6	23	7	6	4	2	4

ΣΗΜ. Τὴν νύκτα τῆς 15 Νοεμβρίου ἔλαβε χώραν τὸ γνωστὸν φαινόμενον τῆς κινήσεως τῶν διαττόντων ἀστέρων.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω πινάκων γίνεται δῆλον ὅτι ἐν Πάτραις σχεδὸν πάντοτε κατ' ἴσας ἡμέρας τοῦ ἐνιαυτοῦ βρέχει, τὸ ποσὸν ὅμως τοῦ κατ' ἔτος καταπίπτοντος ὕδατος δὲν εἶναι πάντοτε τὸ αὐτό, ὡς ἐμφαίνεται ἐν τοῖς προμνησθεῖσι πίναξιν ἐκ τῆς διαφορᾶς τοῦ ποσοῦ τῶν ἡμερῶν καθ' ἃς ἔβρεξε ῥαγδαίως ἢ οὔ, ἢ ἐψέκασε μόνον.

Ὡς ἐκ τῶν σημειώσεων τούτων προκύπτει, ὁ μέσος ὅρος τῶν ἡμερῶν καθ' ἃς ἔβρεξεν ἢ ἐψέκασεν ἐν Πάτραις κατὰ τὰ 4 τελευταῖα ἔτη (1883—86), τοῦ 1882 μὴ συνυπολογιζομένου ὡς ἐμπεριλαμβάνοντος τοὺς ἀριθμοὺς 10 μόνον μηνῶν, ἀνέρχεται εἰς 107, ἐὰν δ' ἀφαιρέσωμεν τὰς ἡμέρας καθ' ἃς ἐψέκασε μόνον, εἰς 95, ἐνῷ κατὰ τὰς ὑπὸ τοῦ αἰδ. Boys γενομένας παρατηρήσεις ὑπὸ τοῦ 1872—75 ὁ μέσος ὅρος τῶν ἡμερῶν βροχῆς ἀνῆλθεν εἰς 87 μόνον. Φαίνεται δ' ὅτι ὁ Boys δὲν συνυπελόγιζε καὶ τὰς ἡμέρας τῶν ψεκάδων εἰς τὰς βροχάς, διότι μόνος ὁ Σμὶθ παρήγγειλε διὰ τῶν ὁδηγιῶν του (1) ἵνα σημειῶνται καὶ αἱ ἡμέραι καθ' ἃς ἔπεσαν ἔστω καὶ σταγόνες μόνον βροχῆς, ὡς τοῦτο ἔπραττεν οὗτος ὑπὸ πολλῶν ἐτῶν. Ἐν Ἀθήναις ὁ Fraas (2) ἠρίθμησε μόνον 34 — 54 ἡμέρας βροχῆς καὶ ὡς μέσον ὅρον 16 ἐτῶν εὗρε 45 ἡμέρας βροχῆς· ὁ δὲ Σμὶθ, ὅστις ὡς προείρηται συνυπελόγισε καὶ τὰς ἡμέρας καθ' ἃς ἐπί τινα μόνον λεπτὰ τῆς ὥρας ἔπεσαν σταγόνες βροχῆς, οὐδέποτε ἀπὸ τοῦ 1859 καὶ ἐντεῦθεν ἠρίθμησεν ὀλιγωτέρας τῶν 76 ἡμερῶν βροχῆς καὶ ὡς μέσον ὅρον 22 ἐτῶν εὗρεν 96 ἡμέρας βροχῆς· ὁ δὲ μέσος ὅρος τῶν ἡμερῶν, καθ' ἃς ἠδύνατο νὰ καταμετρηθῇ τὸ ποσὸν τοῦ καταπίπτοντος ὕδατος (πλὴν τῶν τοῦ ψεκασμοῦ ἡμερῶν), ἀνῆλθε κατὰ τὰς παρατηρήσεις αὐτοῦ εἰς 73. Ἐν Πάτραις λοιπὸν βρέχει πολλῷ πλειότερον ἢ ἐν Ἀθήναις.

Ὡς ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν νεφελωδῶν ἡμερῶν προκύπτει, αἱ Πάτραι δύνανται ὡς καὶ αἱ Ἀθῆναι νὰ καυχῶνται διὰ τὸν αἴθριον αὐτῶν οὐρανὸν καὶ τὸν καθαρὸν καὶ ποικίλον ὁρίζοντα· ἡ δὲ δύσις τοῦ ἡλίου ἐν Πάτραις εἶναί τι ἐξαίσιον. Ἰδοὺ δὲ πῶς περιγράφει ὁ Pouqueville ἐν ἔτει 1820 τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ἐν Πάτραις. «Οὐδέποτε παρέστην ἄνευ ζωηρᾶς συγκινήσεως εἰς τὴν καθημερινὴν ταύταν σκηνήν, ὁπότε τὸ ἄστρον τῆς ἡμέρας, βυθιζόμενον ἐν τῷ ὁρίζοντι, περιέβαλλεν ἐν χρυσῷ καὶ πορφύρᾳ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης τὰς νήσους τῆς Ἰθάκης καὶ τῆς Κεφαλληνίας, ὡς καὶ τὰς νεφελοειδεῖς κορυφὰς τῆς Λευκάδος.»

Σεισμοί. Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς τῶν Πατρῶν φυσικῆς περιγραφῆς παρατίθημι καὶ πίνακα τῶν ἀπὸ τοῦ 1824 καὶ ἐντεῦθεν λαβόντων χώραν σεισμῶν, περὶ ὧν ἐκράτησα ἀκριβεστάτας σημειώσεις ἀπὸ τῆς προμνημονευθείσης ἐποχῆς καὶ ἐντεῦθεν.

---

(1) Ὅρα Παρνασσὸν 1883 σελ. 820. (2) Physical. Geografie von Griechanland σελ. 65.

Πίναξ τῶν κατὰ τὰ ἔτει 1884, 1885, καὶ 1886 λαβόντων χώραν σεισμῶν ἐν Πάτραις.

Μὴν	Ἡμερομηνία	1884
Ἰαν.	6	ὥρα 5,5′ μ. μ. σεισμὸς μικρὸς
	9	» 8,15′ π. μ. » »
Φεβρ	8	» 2 π. μ. » »
	29	» 10,15 μ. μ. » »
Μάρτιος	1	» 3,15′ π. μ. » »
	13	» μεσονύκτιον » »
Ἀπρίλ.	18	» 5,45′ π. μ. » »
Ἰούνιος	16	» 2,30′ μ. μ. » »
Ἰούλιος	23	» 5 μ. μ. » »
Σεπτέμ.	15	» 2 π. μ. σεισμὸς μείζ. διαρκείας, ἄνευ ζημιῶν
		1885
Ἰαν.	12	» 3,45′ π. μ. σεισμὸς μικρὸς
	24	» 10, 5′ μ. μ. » »
Φεβρ.	4	» 1,5′ μ. μ. » »
	6	» 4,30 μ. μ. σεισμὸς μείζ. διαρκείας ἄνευ ζημιῶν
	26	» 8 π. μ. σεισμὸς μικρὸς
Μάρτιος	16	» 8,20′ μ. μ. σεισμὸς μείζ. διαρκ.
	24	» 3 π. μ. σεισμὸς μικρὸς
Ἀπρίλ.	1	» 0,30′ μ. μ. » »
	9	» 8 π. μ. » »
	9	» 4,30′ μ. μ. » »
	12	» 6 π. μ. » »

Μὴν	Ἡμερομηνία.	1885
Ἰούνιος	20	ὥρα 3,30′ π. μ. σεισμὸς μικρὸς
Ἰούλιος	1	» 6 π. μ. » »
	1	» 9,20′ π. μ. » »
	3	» 9,20′ π. μ. » »
Νοέμβ.	19	» 3,10′ π. μ. σεισμὸς μείζ. διαρκ.
	25	» 0,15′ π. μ. σεισμὸς μικρὸς
Δεκέμβ.	2	» 3,10′ μ. μ. » »
	19	» 2,40′ π. μ. » »
		1886
Μάρτιος	27	» 8,20′ μ. μ. » »
Ἰούνιος	11	» 6,20′ π. μ. » »
Ἰούλιος	10	» 7 π. μ. » »
	24	» 10, 5′ π. μ. » »
	25	» 10,15′ υ. μ. » »
Αὔγουσ.	15	» 11,25′ μ. μ. σεισμὸς μέγας πλείστους ἐπενεγκὼν ἐν τε τῇ πόλει καὶ τοῖς περιχώρ. ζημίας. Ὑπὸ τούτου κατεστράφη ἡ Δ. Πελοπόννησος.
	17	» 5,15′ μ. μ. σεισμὸς μικρὸς
	18	» 3, 0 μ. μ. » »
	20	» 2,45′ π. μ. » »
		4,15′ π. μ. » »
	21	σεισμοὶ 2-3 μικροὶ π. μ. καὶ μ. μ.
	22	ὥρα 3,15′ π. μ. σεισμὸς μικρός.

1886.

Μὴν	Ἡμερομηνία.	
Αὔγουσ.	22	ὥρα 4,30′ π. μ. σεισμὸς μικρός
	23	» 1 π. μ. » »
	25	» 2,45′ π. μ. » »
	28	» 11.35′ μ. μ. » »

Μὴν	Ἡμερομηνία	
Σεπτέμ.	18	ὥρα 2, 5′ μ. μ. σεισμὸς μικρός.
Νοέμβρ.	12	» 11,15′ π. μ. δυσάλλεπάλληλ. μ.σ.
	17	» 7, 5′ π. μ. σεισμὸς μικρός.
Δεκέμβρ.	31	» 3,30′ π. μ. » »

Μέρος Β'. Ἰατρικὴ ἔποψις.

Πρὸς ἀκριβῆ γνῶσιν τῆς ὑγιεινῆς ἐν γένει καταστάσεως τόπου τινὸς ἀπαιτεῖται, ὡς γνωστόν, ἡ ἀκριβὴς καὶ ὅσον οἷόν τε μακροχρόνιος παρατήρησις καὶ ἐξέτασις τῶν ὑγιεινῶν καὶ νοσολογικῶν συνθηκῶν αὐτοῦ, ἐξ ἧς δύνανται νὰ ἐξαχθῶσι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον θετικὰ συμπεράσματα περὶ τῶν ἑκάστοτε ἐν αὐτῷ ἐπικρατούντων νοσημάτων, τῆς πορείας καὶ ἐκβάσεως αὐτῶν, τῶν παραγωγικῶν αὐτῶν αἰτίων, ἐφ' ὅσον ταῦτα ἐξαρτῶνται ἐκ τοῦ κλίματος, τῆς διαίτης καὶ τῶν λοιπῶν βιωτικῶν τῶν κατοίκων συνθηκῶν, ὡς καὶ περὶ τοῦ ἐφικτοῦ ἢ μὴ τῆς θεραπείας αὐτῶν. Περὶ Πατρῶν ὅμως προκειμένου δὲν δύναταί τις νὰ

ἀρυσθῇ πληροφορίας ἐκ μακροχρονίων καὶ ἀκριβῶν τοιούτων παρατηρήσεων, διότι, ἕνεκεν ἐλλείψεως διοικητικῆς προνοίας καὶ τῆς ἀνωμάλου πολιτικῆς καταστάσεως τῆς ἐν γένει πατρίδος, δὲν ἐτηρήθησαν ἀπ' ἀρχῆς τῆς συστάσεως τοῦ δήμου ἀκριβῆ βιβλία τῆς κινήσεως τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἰδίως τῶν ἀποβιώσεων· μόλις δὲ ἀπὸ τοῦ 1876 καὶ ἐντεῦθεν κρατοῦνται τακτικὰ ἐν τῇ Ἀστυνομίᾳ βιβλία τῶν ἀποβιώσεων καὶ διὰ τοῦτο ἀπὸ τοῦ ἔτους τούτου ἄρχονται καὶ αἱ ἐμαὶ παρατηρήσεις περὶ τῆς ἐν γένει νοσολογικῆς εἰκόνος τῶν Πατρῶν. Πρὸ ταύτης ὅμως ἐπιτραπήτω μοι νὰ προτάξω σύντομά τινα περὶ πληθυσμοῦ τῆς πόλεως ὡς καὶ περὶ διαίτης τῶν κατοίκων, καθὸ σχέσιν ἔχοντα πρὸς τὰς παθολογικὰς ἐν γένει ἐκδηλώσεις.

Πληθυσμός. Ἡ πόλις τῶν Πατρῶν ἐν ἔτει 1820 ἠρίθμει κατὰ τὸν Pouqueville (1) 12,000 Ἑλλήνων, 4,000 Τούρκων καὶ 17 οἰκογενείας Ἑβραίων, λείψανα τῆς ἰσραηλιτικῆς ἀποικίας τῆς ἐλθούσης εἰς Ἀχαΐαν ἐπὶ βασιλείας Σελεύκου τοῦ Νικάνορος, ἐν ἔτει δὲ 1828 μόλις ὑπερέβαινον οἱ κάτοικοι αὐτῆς τὰς 4,000 (2). Ἐν ἔτει 1868 ἠρίθμει περὶ τὰς 19,000 κατοίκων, κατὰ δὲ τὴν τελευταίαν ἀπογραφὴν τοῦ 1879 οἱ κάτοικοι συνεποσώθησαν εἰς 24,993. Ἐὰν ἤδη λάβωμεν ὡς βάσιν τὴν ἀναλογίαν τῆς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ὅλης ἐπαρχίας ἀπὸ τοῦ ἔτους 1870—79 ἥτις εἶναι 2,54 ἐπὶ 100 κατοίκων, ἔχομεν τὰ νῦν 32,000 περίπου. Λαμβάνοντες ὅμως ὑπ' ὄψει ὅτι ὁ πληθυσμὸς τῶν Πατρῶν δὲν αὐξάνει μόνον ἐκ τῶν γεννήσεων, ἀλλὰ καὶ ἐκ μετοίκων πολλαχόθεν ἐρχομένων καὶ ἀποκαθισταμένων ἐν τῇ πόλει ἐμπορίας χάριν, ἔτι δὲ ὅτι ὁ ἀριθμὸς 2,54 % ὁ τῆς ὅλης ἐπαρχίας ὅρος αὐξήσεως εἶναι λίαν μικρὸς διὰ τὰς Πάτρας, ἔνθα ἡ εὐζωΐα καὶ αἱ λοιπαὶ εὐνοϊκαὶ βιωτικαὶ συνθῆκαι λίαν συμβάλλονται εἰς τὴν αὔξησιν τοῦ πληθυσμοῦ, δυνάμεθα νὰ ὑπολογίσωμεν τοὺς κατοίκους τῆς πόλεως ταύτης εἰς 35,000 περίπου. Ἐὰν δέ τις θεωρῇ τὸν ἀριθμὸν τοῦτον ὑπερβολικόν, ἂς ἀναλογισθῇ ὅτι ἀπὸ τοῦ 1879 καὶ ἐντεῦθεν ἐκαλύφθησαν διὰ πολυαρίθμων νέων οἰκοδομῶν ἡ περὶ τὸν Ἅγιον Ἀλέξιον συνοικία, ἡ ὑπὸ τὸ Ἐσχατοβούνιον, ὁ μεταξὺ Ἀρείας καὶ Τσιβδίου λίαν ἐκτεταμένος πρώην κενὸς χῶρος καὶ πολλὰ ἄλλα σημεῖα τῆς περιφερείας τῆς ἄνω πόλεως· πρὸς δὲ ὅτι τὰ ἐν τῇ πόλει κενὰ οἰκόπεδα ἐκαλύφθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπὸ ὑπερμεγέθων ἐνιαχοῦ οἰκοδομῶν, ἔνθα οἰκοῦσι δύο καὶ τρεῖς οἰκογένειαι καὶ ὅτι μεθ' ὅλην ταύτην τὴν προσθήκην τῶν νέων οἰκοδομῶν μεγάλη ὑφίσταται τὰ νῦν ἔλλειψις οἰκιῶν πρὸς ἐνοικίασιν, καὶ τότε ἂς εἴπῃ ἂν ὁ ἀριθμὸς οὗτος εἶναι ἐξωγκωμένος ἢ μᾶλλον ἐλάσσων τοῦ πραγματικοῦ.

Δυστυχῶς δὲν δύναμαι νὰ παραθέσω πίνακας θετικοὺς τῶν κατ' ἔτος ἐν τῇ πόλει γεννήσεων, διότι οἱ ἱερεῖς τῶν συνοικιῶν, εἰς οὓς εἶναι ἀνατεθειμένη ἡ μέριμνα τῆς γνωστοποιήσεως τῶν γεννήσεων ἐν ταῖς ἐνορίαις αὐτῶν, μεθ' ὅλας τὰς παρακελεύσεις καὶ τὰς ἀπειλὰς τῆς τε ἐκκλησιαστικῆς καὶ δημοτικῆς ἀρχῆς, δὲν ἐκπληροῦσιν ὡς δεῖ τὸ ἑαυτὸν καθῆκον, ὡς δηλοῦται ἐκ τῆς τελευταίας αὐστηροτάτης καὶ λίαν ἐπιτιμητικῆς ἐγκυκλίου τοῦ νῦν σεβ. ἀρχιεπισκόπου ἡμῶν πρὸς τοὺς ἱερεῖς περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου, καὶ διὰ τοῦτο αἱ ὑπ' αὐτῶν ἀναγ-

(1) l. c. Τόμος III. σελ. 511. (2) Souvenir de la Morée par Mangeart σελ. 139.

γελλόμεναι τῇ Ἀστυνομίᾳ γεννήσεις πόρρω ἀπέχουσι τῆς ἀληθείας. Ἀλλ' οὐδὲ τὰ βιβλία ἐν οἷς δηλοῦνται κατὰ τὸν περὶ στρατολογίας νόμον τὰ ἄρρενα ὑπὸ τῶν γονέων αὐτῶν δύνανται νὰ χρησιμεύσωσι πρὸς εὕρεσιν τοῦ ἀληθοῦς ἀριθμοῦ τῶν γεννήσεων, ἔστω καὶ τῶν ἀρρένων μόνον, διότι ἐν αὐτοῖς εἴτε δι' ἀμέλειαν, εἴτε ἐξ ὑστεροβουλίας τῶν γονέων, δηλοῦνται πολλῷ ὀλιγώτερα τῶν ὑπὸ τῶν ἱερέων ταὐτοχρόνως ἀναγγελλομένων, διότι ἐνῷ π. χ. ἐν τοῖς βιβλίοις τῶν ἀρρένων ἐν ἔτει 1880 ἐδηλώθησαν 446, ἐν τοῖς βιβλίοις τῶν γεννήσεως τῆς ἀστυνομίας, ἔνθα δηλοῦνται ὑπὸ τῶν ἱερέων τὰ γεννώμενα, εὕρηνται γεγραμμένα μόνον 426, ἐνῷ δὲ ἐν ἔτει 1884 ἐδηλώθησαν ἄρρενα 389, ἐν τοῖς βιβλίοις τῆς ἀστυνομίας ἀνηγγέλθησαν 495.

Τοῦτο ὅμως δὲν λαμβάνει χώραν καὶ ὡς πρὸς τοὺς θανάτους, διότι ἀπὸ τοῦ 1876 κρατοῦνται ἐν τῇ ἀστυνομίᾳ ἀκριβέστατα βιβλία, ἐν οἷς σημειοῦνται ὀνομαστὶ οἱ θνήσκοντες, τὸ θρήσκευμα αὐτῶν, ἡ ἡλικία, τὸ ἐπάγγελμα, ἡ κοινωνικὴ αὐτῶν κατάστασις, ἂν δηλ. ἦσαν ἔγγαμοι ἢ ἄγαμοι ἢ διετέλουν ἐν χηρείᾳ, ἡ νόσος ἐξ ἧς ἔθανον καὶ τὸ ὄνομα τοῦ θεράποντος ἰατροῦ κτλ. Ἐνῷ λοιπὸν δυστυχῶς δὲν δύναμαι νὰ παραθέσω ἀκριβῆ κατάλογον τῶν γεννήσεων, τοὐναντίον παρατίθημι ἐν οἰκείῳ τόπῳ ἀκριβέστατον τοιοῦτον τῶν ἀποβιώσεων ἀπὸ τοῦ 1876 καὶ ἐντεῦθεν.

Δίαιτα. Ἐν Πάτραις οἱ ἄνθρωποι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τρέφονται διὰ κρέατος νωποῦ καὶ ἰχθύων, οἵτινες καθὸ εὔωνοι, ἰδίως οἱ μὴ ἀνήκοντες εἰς ἐκλεκτὰ εἴδη, εἰσὶν εὐπρόσιτοι καὶ τοῖς ἀπορωτέροις. Ἡ τοῦ κρέατος κατανάλωσις αὔξει κατ' ἔτος ἐπισήμως, διότι ἐνῷ πρὸ 25ετίας περίπου κατὰ τὰς τεσσαρακοστὰς ἐν μόνῃ τῇ κεντρικῇ ἀγορᾷ ἠδύνατό τις νὰ εὕρῃ κρέας, τὰ νῦν ἀπανταχοῦ τῆς πόλεως καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς ἀποκέντροις συνοικίαις πωλεῖται κρέας σχεδὸν καθ' ἑκάστην· ἐνῷ δ' ἐν ἔτει 1879 (1) ἐσφάγησαν ἐν Πάτραις 1,500 βόες καὶ περὶ τὰς 20,000 ἐκ τῶν λοιπῶν σφαγίων, κατηναλώθησαν δὲ περὶ τὰς 300,000 ὀκ. ἰχθύων, κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος 1886 ἐσφάγησαν κατ' ἀκριβεστάτας πληροφορίας μὴ ὑποκειμένας εἰς ἀμφισβήτησιν, τρισχίλιοι βόες, 1000 χοῖροι καὶ περὶ τὰς 45,000 ἐκ τῶν λοιπῶν σφαγίων, μὴ συνυπολογιζομένων τῶν κατὰ τὰς ἑορτὰς τοῦ Πάσχα κτλ. ὑπὸ τῶν ἰδιωτῶν κατ' οἶκον σφαζομένων. Τῶν δὲ ἰχθύων ἡ κατανάλωσις δὲν ηὐξήνθην διότι οἱ τόποι τῆς παραγωγῆς αὐτῶν, ἰδίως τὰ ἰχθυοτροφεῖα Μεσολογγίου, δὲν δύνανται νὰ παραγάγωσι μείζονα ἀριθμὸν τῶν πρότερον παραγομένων, καὶ διότι ἕνεκα τῆς εὐκολωτέρας τὰ νῦν δι' ἀτμοπλοίων συγκοινωνίας, μεταφέρονται οὗτοι καὶ καταναλίσκονται καὶ εἰς ἑτέρας γειτονικὰς ἀγοράς· διὰ τοῦτο καὶ ἡ τιμὴ τῶν ἰχθύων ἐδιπλασιάσθη σχεδὸν ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ 1879. Ὡς λοιπὸν ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀριθμῶν ἐμφαίνεται, ἐντὸς 7ετίας ἐδιπλασιάσθη ἡ τοῦ κρέατος κατανάλωσις ἐν Πάτραις, ἐξ οὗ μαρτηρεῖται οὐ μόνον ἡ πρὸς εὐζωΐαν τάσις τῶν κατοίκων, ἀλλὰ καὶ ἡ ταχίστη αὔξησις τοῦ πληθυσμοῦ· δὲν πρέπει δὲ τὸ τοιοῦτο ν' ἀποδοθῇ εἰς μόνην τὴν τοῦ πληθυσμοῦ αὔξησιν, διότι τότε ἔπρεπε νὰ διπλασιασθῇ καὶ ὁ κατὰ τὴν 1879 ἀπογραφὴν εὑρεθεὶς ἀριθμὸς τῶν κατοίκων (24,993).

---

(1) Ὅρα *Γαληνὸν* Τ. 3 σελ. 236.

Πλὴν τοῦ κρέατος καὶ τῶν ἰχθύων ἐν Πάτραις καταναλίσκονται κατ' ἔτος περὶ τὰς 180,000 ὀκάδας ἐκ τοῦ ἁλιπάστου ἰχθίος γάδου, τοῦ παστοῦ *μπακαλάου*, ὅστις καταλλήλως προπαρασκευαζόμενος καὶ μαγειρευόμενος δὲν εἶναι ἐπιβλαβής, ἰδίως εἰς τοὺς ἔχοντας ὑγιῆ στόμαχον ἐργατικούς, ὑφ' ὧν ἐπὶ τὸ πλεῖστον καταναλίσκεται.

Τοῦ οἴνου μετρία γίνεται χρῆσις ἐν Πάτραις, εἶναι δ' οὗτος ἐκλεκτὸς ῥητινίτης μέλας· τῶν οἰνοπνευμάτων ὅμως, ἰδίως τῆς ῥακῆς, γίνεται οὐ μόνον χρῆσις ἀλλὰ κατάχρησις, ὡς τοῦτο γίνεται δῆλον παντὶ τῷ ἐπισκεπτομένῳ τὴν ἡμετέραν πόλιν καὶ ὁρῶντι τὰ πολυάριθμα οἰνοπνευματοπωλεῖα βρίθοντα θαμόνων ἐν πάσῃ ὥρᾳ, μὴ ἐξαιρουμένων οὐδ' αὐτῶν τῶν ἀποκέντρων. Ἐσφαλμένη ἰδέα ὅτι ἡ ῥακὴ πινομένη πρὸ τοῦ γεύματος καὶ τοῦ δείπνου ἐπικεντᾷ τὴν ὄρεξιν ἄγει τοὺς πολίτας ἐκ νεαρᾶς αὐτῶν ἡλικίας ἐν ἀρχῇ μὲν εἰς τὴν χρῆσιν ταύτης, τάχιστα δὲ καὶ εἰς τὴν κατάχρησιν, διότι οἱ πλεῖστοι ἀντὶ νὰ ἐπικεντήσωσι τὴν ὄρεξιν, καταστρέφουσιν αὐτὴν πληροῦντες τὸν στόμαχον διὰ τοῦ καυστικοῦ καὶ δηλητηριώδους τούτου ποτοῦ, ὅπερ δὲν βραδύνει νὰ ἐκδηλώσῃ τὴν δηλητηριώδη αὐτοῦ ἐνέργειαν ἐπὶ τοῦ ὀργανισμοῦ τῶν καταχρωμένων αὐτῷ. Ἐν γένει ὅμως εἰπεῖν μέθυσοι παρ' ἡμῖν δὲν ὑπάρχουσιν, ἡ δὲ ὄψις τῶν κατοίκων καθίσταται ὁσημέραι ἀνθηροτέρα, ὑποχωρούσης καὶ ὁλονὲν ἐκλειπούσης τῆς πρότερον μελαγχλώρου χροιᾶς τῶν ἀνθρώπων πάσης ἡλικίας. Εἰς τί δ' ὀφείλεται ἡ ἐπὶ τὰ βελτίω τροπὴ τῆς ὑγιεινῆς τῶν Πατρῶν καταστάσεως εἴρηται νῦν καὶ ῥηθήσεται ἐν τοῖς ἑπομένοις.

Μετὰ τὰ βραχέα ταῦτα περὶ πληθυσμοῦ καὶ περὶ διαίτης τῶν κατοίκων, μεταβαίνομεν εἰς τὰ περὶ τῆς νοσολογικῆς ἐν γένει καταστάσεως τῶν Πατρῶν· ἀρχόμεθα δὲ ἀπὸ τῶν ἀφορώντων εἰς τοὺς *ἑλογενεῖς πυρετούς* (1).

Ἑλογενεῖς πυρετοί. Ἐξ ὅσων ἱστορικῶς γνωρίζομεν, ἡ πόλις ἡμῶν δὲν ἐφημίζετο ἐπὶ εὐνοϊκῇ πρὸς τοὺς ἐπισκεπτομένους αὐτὴν ὑποδοχῇ, ἕνεκα τῶν ἀπείρων νόσων καὶ ἰδίως τῶν ἑλογενῶν πυρετῶν, οἵτινες ἐμάστιζον τοὺς κατοίκους αὐτῆς. Οὕτως ὁ Σικελὸς περιηγητὴς Scrofani (2) λέγει ὅτι τὸ κλίμα τῶν Πατρῶν τοσοῦτον ἦν νοσηρόν, ὥστε οἱ Ἐνετοὶ μετῆγον αὐτόθι τοὺς ἐξορίστους, ὅπως ἀποθάνωσιν ἐκ τοῦ ἑλείου μιάσματος. Ἴσως τοῖς ἀνωτέρω σχετίζεται καὶ τὸ περὶ Πατρῶν ἐπικρατῆσαν λόγιον *Mandare a Patrasso*, ὅπερ ἦν συνώνυμον τῷ πέμπειν εἰς τὸν Ἅδην. Ὁ δὲ Bortholdy (3) καλεῖ τὰς Πάτρας *τάφον τῶν Εὐρωπαίων*, ἕνεκα τῆς μεγίστης θνητότητος τῆς ἐπικρατούσης τότε ἐνταῦθα. Ἰδοὺ δὲ τί λέγει ἐπὶ λέξει: «L'éffrayante mortalité qui règne à Patras, lui a valu le nom de tombeau des Européens.»

Καὶ ὁ Pouqueville δὲ (4) πολλὰ καταμαρτυρεῖ τῶν Πατρῶν, περὶ τῆς ὑγιεινῆς δηλ. αὐτῶν καταστάσεως. Οὕτω λ. χ. γράφων περὶ τῶν στασίμων ὑδάτων ἐν τῇ προσχωθείσῃ ἀρχαίᾳ διώρυγι τῇ διηκούσῃ μέχρι τῆς βάσεως τοῦ

---

(1) Ἀντὶ τοῦ ὅρου *ἑλειογενὴς* προτίμησα τὸν ὅρον *ἑλογενής*, ὡς γραμματικῶς καὶ πρακτικῶς ὀρθώτερον.

(2) Viaggio nella Grecia 1794.

(3) Voyäge en Grèce 1804.

(4) Voyage dans le Grèce 1820. T. III. p. 503.

ὑψώματος τῶν ὑψηλῶν ἀλωνίων, περὶ ἧς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται, λέγει· «Τὰ ὕδατα τὰ εἰσέτι λιμνάζοντα ἀπὸ 25ετίας ἤδη, καθίστων τοσοῦτον νοσηρὸν τὸν ἀέρα τῶν Πατρῶν, ὥστε ὀλίγιστοι τῶν Εὐρωπαίων ἠδύναντο νὰ ἐγκλιματισθῶσιν ἐνταῦθα· εἰσέτι δὲ ἐκ τοῦ αὐτοῦ νοσηροῦ βάθρου ἐκπορεύονται οἱ πυρετοὶ οἱ μαστίζοντες τοὺς κατοίκους, ἂν καὶ ἡ καλλιέργεια τῶν κτημάτων ἐπήνεγκεν ἤδη ἐπαισθητὴν βελτίωσιν τῆς συνήθους καταστάσεως τῆς ἀτμοσφαίρας». Τὸ ὑπὸ τοῦ Pouqueville μνημονευόμενον μέρος εἶναι ἀκριβῶς ὁ μέχρι πρὸ μικροῦ ὑφιστάμενος καὶ ἐπὶ δημάρχου Θάνου Κανακάρη ἐπιχωθεὶς *βάλτος τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου*, περὶ οὗ καὶ ἐγένετο λόγος ἐν τοῖς ἔμπροσθεν.

Κατὰ τὴν ἐν Πελοποννήσῳ διατριβὴν τῶν γαλλικῶν στρατευμάτων ἐν ἔτει 1828 καὶ ἐφεξῆς, οἱ τούτων ἰατροὶ παρετήρησαν τὴν μεγίστην συχνότητα τῶν τε ἁπλῶν καὶ κακοήθων ἑλογενῶν πυρετῶν. Ὁ Dr Judan (1) παρετήρησε πολυπληθεῖς τοιούτους ἐν τῷ στρατιωτικῷ νοσοκομείῳ τῶν Πατρῶν, ἔνθα ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου 1828 μέχρι τοῦ Μαρτίου 1829 ἐνοσηλεύθησαν 1993 πυρετιῶντες. Τούτων 412 μὲν ἐνοσηλεύθησαν τὸν Ὀκτώβριον, 609 δὲ τὸν Νοέμβριον, 639 τὸν Δεκέμβριον, 214 τὸν Ἰανουάριον, 94 τὸν Φεβρουάριον καὶ 25 τὸν Μάρτιον, ἐξ οὗ καταφαίνεται ὅτι ἡ δηλητηριώδης ἐπιρροὴ τοῦ κλίματος διὰ τῶν ἑλογενῶν ἀναθυμιάσεων ἄρχεται ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου, τὸν Νοέμβριον καὶ Δεκέμβριον προβαίνει μέχρι τοῦ ἀνωτάτου ὁρίου, ἀπὸ δὲ τοῦ Ἰανουαρίου ἄρχεται ἐλαττουμένη, μέχρις οὗ ἐκλείπει. Ὁ δὲ Ἰάκωβος Ῥαγκαβῆς ἐν τοῖς *Ἑλληνικοῖς* αὐτοῦ (2) ἀναφέρει ὅτι ἐν ἔτει 1828 ἀπέθανον ἐν τῇ κάτω πόλει 308 παῖδες, ἐν δὲ τῇ ἄνω μόνον 8. Σημειωτέον δ' ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ κάτω πόλις ἀπετελεῖτο ὑπὸ μόνης τῆς συνοικίας τοῦ Βλατεροῦ καί τινων οἰκιῶν περὶ τὸν ναὸν τῆς Παντανάσσης, ὁ δὲ χῶρος ὁ νῦν ὑπὸ τῆς κάτω πόλεως κατεχόμενος ἦν αὐτόχρημα ἕλος. Οἱ ὅλοι δὲ κάτοικοι τῆς τε κάτω καὶ ἄνω πόλεως συνεποσοῦντο, ὡς προείρηται, εἰς 4,000.

Καθόλου λοιπὸν εἰπεῖν, ἔν τε τῇ πόλει τῶν Πατρῶν καὶ τοῖς πέριξ ἀνέκαθεν ἐπεκράτησαν καὶ ἄχρι τοῦ νῦν ἐπικρατοῦσιν οἱ ἑλογενεῖς πυρετοί, ἀπὸ τῶν ἁπλουστάτων διαλειπόντων μέχρι τῶν κακοηθεστάτων, μηδ' αὐτοῦ τοῦ ἰκτερώδους αἱματουρικοῦ πυρετοῦ ἐξαιρουμένου, ὅστις ἀνέκαθεν παρετηρήθη καὶ ἐσημειώθη ὑπὸ ἄλλα ὀνόματα. Οὕτω λ. χ. ἐν τῇ *ἰατρικῇ τοπογραφίᾳ καὶ στατιστικῇ τῆς Πελοποννήσου* τῇ δημοσιευθείσῃ ὑπὸ τοῦ Κ. Μαυρογιάννου ἐν τῷ ἐν ἔτει 1842 ἐκδιδομένῳ περιοδικῷ ὁ «Ἐρανιστὴς» (3) μεταξὺ τῶν διαφόρων μορφῶν τῶν κακοήθων πυρετῶν τῶν παρατηρηθεισῶν ἐν Πελοποννήσῳ ἀναφέρεται καὶ ὁ *αἱματουρικὸς ἢ μελαγχολερικὸς πυρετὸς* (f. interm. perniciosa subcruenta (!), ὅστις πιθανώτατα εἶναι ὁ ἰκτερώδης αἱματουρικὸς πυρετὸς ὁ ἐσχάτως καὶ ἐν Πάτραις παρατηρηθεὶς καὶ ὑπ' ἐμοῦ περιγραφείς (4).

---

(1) Judan. Topographie médicale de Patras, Strasbourg 1834. Lombard, Traité de climatologie médicale T. III. p. 277.
(2) Τόμος 2 σελ. 72.
(3) Ἐρανιστής. Ἔτος Β'. Τ. Α'. φύλλον Ε'. καὶ Ϛ'. σελ. 315.
(4) Περὶ ἰκτερώδους αἱματουρικοῦ πυρετοῦ παρατηρηθέντος ἐν Πάτραις 1879.

Ἡ κάτω πόλις ἐπί τε τουρκοκρατίας καὶ ἐπί τινα καιρὸν μετὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν ἦν, ὡς προείρηται, τοῦτ' αὐτὸ ἕλος, ὑπέκειτο δ' ὡς ἐκ τούτου εἰς νόσους διαφόρους καὶ ἰδίως πυρετοὺς ὀλεθρίους. Τὰ νῦν ὅμως ἕνεκεν τῶν πολλῶν ὑπονόμων, τῆς καλλιεργείας τῶν πεδιάδων, δι' ἧς πλεῖστα τέλματα καὶ ἑλώδη μέρη ἀπεξηράνθησαν καὶ ἐκαλλιεργήθησαν καὶ τῆς ἔσω καὶ ἀτελοῦς μερίμνης τῶν κατὰ καιροὺς δημοτικῶν ἀρχῶν, ἡ ὑγιεινὴ κατάστασις τῶν Πατρῶν βαίνει ὁσημέραι βελτιουμένη, ὡς ἐν τοῖς ἑπομένοις δι' ἀριθμῶν δειχθήσεται. Πλὴν καὶ μεθ' ὅλας τὰς βελτιώσεις ταύτας, ἱκανὰ ὑπάρχουσιν εἰσέτι ἑκατέρωθεν τῆς πόλεως ἕλη, ἐξ ὧν ἀναδίδονται δηλητηριώδεις ἀτμοὶ δηλητηριάζοντες τοὺς κατοίκους· ἀλλὰ καὶ ταῦτα σὺν τῷ χρόνῳ προϊόντι ἀποξηρανθήσονται καὶ τὰ λοιπὰ ἀπαραίτητα μέτρα πρὸς πλήρη καθαρισμὸν κτλ. τῆς πόλεως ληφθήσονται, ὡς ἔχω δι' ἐλπίδος, καὶ τότε αἱ Πάτραι ἔσονται ἀναμφιβόλως ὁ τόπος τῆς ἀναρρώσεως παντὸς βαρέως νοσοῦντος ἐν ἄλλοις τόποις τῆς πατρίδος, καὶ τῆς τέρψεως παντὶ τῷ βουλομένῳ διελθεῖν τὰς τοῦ θέρους ἡμέρας ἐν τόπῳ τερπνοτάτῳ, παρέχοντι ἐν ἀφθονίᾳ ἅπαντα τὰ πρὸς εὐζωΐαν μέσα καὶ τὸν καταλληλότερον αἰγιαλὸν πρὸς λῆψιν θαλασσίων λουτρῶν.

Ὅτι δὲ οὐχὶ μόνον ἀπὸ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς πατρίδος, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ δεκαετίας καὶ ἐντεῦθεν ἡ δημοσία ὑγεία ἐν Πάτραις βαίνει βελτιουμένη, ἰδίως ὡς πρὸς τοὺς ἐλογενεῖς πυρετούς μαρτυροῦσιν οἱ ἑπόμενοι ἀριθμοί, εἰλημμένοι ἐκ τῶν βιβλίων τῶν ἀποβιώσεων τῆς ἀστυνομίας, ἐξ ὧν καταφαίνεται ἡ τακτικὴ ἐλάττωσις τῶν κατ' ἔτος ἐκ κακοήθων ἐν γένει πυρετῶν καὶ ἑλώδους καχεξίας ἐπισυμβαινόντων θανάτων, καὶ αἱ ὑπ' ἐμοῦ κρατούμεναι τακτικαὶ σημειώσεις περὶ τῶν ἀπὸ τοῦ 1874 καὶ ἐντεῦθεν αἰτησαμένων τὴν ἐμὴν συνδρομὴν ἀρρώστων, ἐξ ὧν παρατίθημι ἐνταῦθα μόνον σημείωσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὑπὸ τοῦ ἑλείου ἰοῦ παθόντων.

Ὡς λοιπὸν ἐκ τῶν βιβλίων ἀποβιώσεων τῆς ἀστυνομίας ἀπὸ τοῦ 1886 καὶ ἐντεῦθεν προκύπτει,

ἐν ἔτει μὲν	1876	ἀπεβίωσαν	ὑπὸ κακ.	πυρετ.	67	ἄτομα	καὶ ὑπὸ ἑλώδους καχεξ.	6.
ἐν ἔτει δὲ	1877	»	»	»	70	»	»	9.
»	1878	»	»	»	51	»	»	
»	1879	»	»	»	67	»	»	4.
»	1880	»	»	»	53	»	»	6.
»	1881	»	»	»	53	»	»	6.
»	1882	»	»	»	27	»	»	5.
»	1883	»	»	»	40	»	»	3.
»	1884	»	»	»	31	»	»	11.
»	1885	»	»	»	36	»	»	5.
»	1886	»	»	»	28	»	»	10[1])

Ὥστε εἶναι πλέον ἢ βέβαιον ὅτι ἡ ἐπίδρασις τοῦ ἑλείου μιάσματος ὁσημέραι ἀπαμβλύνεται παρ' ἡμῖν ἕνεκεν τῆς ἀποξηράνσεως τῶν ἔν τε τῇ πόλει καὶ τῶν

(1) Οἱ πλεῖστοι τῶν ὑπὸ ἑλώδους καχεξίας ἀποβιωσάντων ἦσαν χωρικοὶ καὶ ἢ ἀπεβίωσαν ἐν τῷ νοσοκομείῳ ἢ κατ' ἰδίαν νοσηλευόμενοι.

πέριξ ἑλῶν, διότι ἐνῷ λ. χ. ἀπὸ τοῦ ἔτους 1876—80, ὅτε ὁ πληθυσμὸς τῆς πόλεως μόλις ἀνήρχετο εἰς 20—25 χιλιάδας κατοίκων, ἀπεβίωσαν ὑπὸ κακοήθους πυρετοῦ 308 ἤτοι 61 κατ' ἔτος, κατὰ μέσον ὅρον ἀπὸ τοῦ ἔτους 1881—85, ὅτε ὁ πληθυσμὸς ηὐξήθη κατὰ 10 περίπου χιλιάδας, ἀπεβίωσαν μόνον 187, ἤτοι 37 κατ' ἔτος κατὰ μέσον ὅρον· ἐν ἔτει δὲ 1886 ἀπεβίωσαν μόνον 28. Τὸ τοιοῦτο δὲ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς τυχαῖον, διότι ἡ ἀπὸ 11ετίας προϊοῦσα ἐλάττωσις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν τοῦ ἰοῦ τούτου θυμάτων μαρτυρεῖ ἀσφαλῶς περὶ τῆς ἐλαττώσεως τῆς ἐπηρείας τοῦ ἑλώδους δηλητηρίου.

Πλὴν δὲ τούτου καὶ αἱ ἐμαὶ σημειώσεις, περὶ ὧν προείρηκα, ἐπιβεβαιοῦσι τὴν ἀλήθειαν ταύτην, διότι ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑπὸ διαλ. πυρετῶν παθόντων οὓς ἐπισκέφθην ἀπὸ τοῦ 1874 μέχρι τέλους τοῦ 1886 βαίνει κατ' ἔτος σταθερῶς σχεδὸν ἐλαττούμενος, ὡς ἐπίσης καὶ ὁ τῶν ὑπὸ κακοήθων πυρετῶν προσβληθέντων.

Σημ. Τὸ τοῦ ἰατροῦ ἐπάγγελμα ἐξασκῶ ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 1671 ἔτους, ἀφ' ἧς ἐποχῆς κρατῶ καὶ τὰς περὶ τῶν ἀσθενῶν οὓς ἐπισκέπτομαι σημειώσεις, δημοσιεύω δὲ τοὺς ἀριθμοὺς ἀπὸ τοῦ 1874 καὶ ἐντεῦθεν, διότι, ὡς εἰκοθεν νοεῖται, κατὰ τὰ δύο πρῶτα ἔτη ἡ ἐμὴ πελατεία ἦν ἐν τῷ σχηματίζεσθαι καὶ διὰ τοῦτο οἱ ἀριθμοὶ τῶν ἐμῶν ἀρρώστων κατ' ἐκεῖνα τὰ ἔτη δὲν παρίστων τὴν πραγματικὴν ὑγιεινὴν κατάστασιν τῆς πόλεως.

Ὁ ἑπόμενος πίναξ χρησιμευσάτω εἰς πίστωσιν τῶν λόγων μου.

Ἐν ἔτει	1874	ἐπεσκέφ.	πάσχ.	ὑπὸ διαλειπ.	πυρετῶν	506	ὑπὸ δὲ κακοήθ.	πυρ.	18.
»	1875	»	»	»	»	762	»	»	22.
»	1876	»	»	»	»	644	»	»	14.
»	1877	»	»	»	»	660	»	»	24.
»	1878	»	»	»	»	536	»	»	17.
»	1879	»	»	»	»	581	»	»	15.
»	1880	»	»	»	»	447	»	»	14.
»	1881	»	»	»	»	388	»	»	10.
»	1882	»	»	»	»	411	»	»	12.
»	1883	»	»	»	»	378	»	»	8.
»	1884	»	»	»	»	411	»	»	9.
»	1885	»	»	»	»	428	»	»	11.
»	1886	»	»	»	»	416	»	»	6.

Οἱ ἀνωτέρω ἀριθμοὶ εἰσὶ μάρτυρες ἀψευδεῖς τοῦ ἐμοῦ ἰσχυρισμοῦ ὅτι τὸ κλίμα τῶν Πατρῶν βαίνει ὁσημέραι βελτιούμενον, συμφωνοῦσι δὲ καὶ μετὰ τῶν πορισμάτων τῶν ἐκ τῆς ἐξετάσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐξ ἑλογενῶν νόσων θανόντων ἐξαγομένων. Ἐὰν δὲ καὶ τοὺς νοσήσαντας ἐξετάσωμεν κατὰ 5ετίαν, παρατηροῦμεν ὅτι κατὰ μὲν τὴν πρώτην πενταετίαν (ἀπὸ τοῦ 1874—78) ἐνόσησαν κατὰ μέσον ὅρον 441 κατ' ἔτος, κατὰ δὲ τὴν τελευταίαν τριετίαν (ἀπὸ τοῦ 1884—86) ἐνόσησαν κατὰ μέσον ὅρον 418 κατ' ἔτος.

Πρὸς μείζονα δὲ κύρωσιν τῶν περὶ βαθμιαίας καὶ σταθερᾶς βελτιώσεως τῆς ὑγιεινῆς τῶν Πατρῶν καταστάσεως παρατίθημι καὶ πίνακα τῶν ἀπὸ τοῦ ἔτους

1863—1875 ἀποθιωσάντων ἐν Πάτραις, λαμβάνων αὐτὸν ἐκ τῆς ἀξιολόγου «Περὶ κατασκευῆς κοιμητηρίου Πατρῶν» πραγματείας τοῦ ἀκαμάτου συμπολίτου μου κ. Γ. Παναγοπούλου δικηγόρου καὶ ἐπὶ πολλὰς κατὰ συνέχειαν περιόδους δημοτικοῦ συμβούλου· Δυστυχῶς ἐν τῷ πίνακι τούτῳ δὲν σημειοῦνται καὶ τὰ νοσήματα ἐξ ὧν ἔθανον οἱ πρώην συμπολῖται ἡμῶν δι' ὃν προείρηται λόγον, πλὴν καὶ αὐτὸς ὁ ὁλικὸς ἀριθμὸς τῶν κατ' ἔτος ἀποθνησκόντων, ἀρκούντως μέγας ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἑκάστοτε πληθυσμὸν τῆς πόλεως, ὅστις μέχρι τοῦ 1860 μόλις ἀνέβαινεν εἰς 12—15,000, μαρτυρεῖ περὶ τῆς τότε καὶ νῦν καταστάσεως τῶν ὑγιεινῶν τῆς πόλεως συνθηκῶν. Ὁ πίναξ οὗτος τοῦ κ. Παναγοπούλου ἄρχεται ἀπὸ τοῦ 1836, ἀλλ' ἐπειδὴ αἱ περὶ τῶν πρώτων ἐτῶν πληροφορίαι πιθανὸν νὰ μὴ ὦσιν ἀκριβεῖς, καὶ ἐπειδὴ ἐν τῷ μεταξὺ ἐλλείπουσιν ἐνίοτε ἐνιαυτῶν ἀριθμοί, ὡς λ. χ. ἀπὸ τοῦ 1857—62, διὰ τοῦτο ἔκρινα σκοπιμώτερον νὰ περιορισθῶ εἰς τὴν παράθεσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀπὸ τοῦ 1863 καὶ ἐντεῦθεν κατ' ἔτος ἀποθιωσάντων. Οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι πλησιάζουσι μᾶλλον πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ ἄρχονται ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἤρξαντο γινόμενα ἐν Πάτραις σπουδαῖα ὁπωσοῦν δημοτικὰ ἔργα, σκοποῦντα τὴν ἄρσιν τῶν τὰς νόσους προκαλούντων αἰτίων. Ὅσοι τυχὸν ἐνθυμοῦνται τὴν εἰκόνα ἣν παρίστων τότε αἱ Πάτραι καὶ παραβάλωσι ταύτην πρὸς τὴν νῦν, ἀναμφιβόλως θὰ ὁμολογήσωσιν ὅτι ἡ ὄψις τῆς πόλεως μετεβλήθη καθ' ὁλοκληρίαν καὶ ἐπὶ τὰ κρείττω.

Κατὰ τὸν πίνακα λοιπὸν τοῦτον

ἐν ἔτει	1863	ἀπεβίωσαν	703	ἐν ἔτει	1869	ἀπεβίωσαν	794
»	1864	»	1335 (1)	»	1870	»	988
»	1865	»	641	»	1871	»	845
»	1866	»	809	»	1872	»	799
»	1867	»	747	»	1873	»	1172 (3)
»	1868 (2)	»	746	»	1874	»	737

καὶ ἐν ἔτει 1875 ἀπεβίωσαν 737.

Τῷ πίνακι τούτῳ συνεχίζω καὶ τὸν ἑπόμενον τῶν ὑπολοίπων ἐτῶν μέχρι σήμερον (τέλος τοῦ 1886) συντεταγμένον ὑπ' ἐμοῦ καὶ ἐξηγμένον ἐκ τοῦ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1876 ἐν τῇ ἀστυνομίᾳ κρατουμένου τακτικοῦ τῶν ἀποθιώσεων βιβλίου.

ἐν ἔτει	1876	ἀπεβίωσαν	745	ἐν ἔτει	1881	ἀπεβίωσαν	940
»	1877	»	628	»	1882	»	817
»	1878	»	586	»	1883	»	810
»	1879	»	728	»	1884	»	848
»	1880	»	789	»	1885	»	813

καὶ ἔτει 1886 ἀπεβίωσαν 901.

Καὶ οἱ ἀριθμοὶ λοιπὸν οὗτοι μαρτυροῦσιν ὅτι πράγματι ἡ θνητότης ἠλαττώθη

---

(1) Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐνέσκηψεν ἐν Πάτραις φοβερὰ ἐπιδημία εὐλογίας, ἥτις ἐπὶ μῆνας πολλοὺς μαστίσασα τὴν πόλιν πολλοὺς ἀπέκτεινεν. (2) Πληθυσμὸς τῆς πόλεως 19,000. (3) Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐνέσκηψε καὶ πάλιν ἐπιδημία εὐλογίας, ἐξ ἧς ἔθανον 434 ἄνθρωποι.

καὶ ἐλαττοῦται ὁσημέραι ἐπαισθητῶς· διότι κατὰ μὲν τὴν α΄. δεκαετίαν ἀπὸ τοῦ 1863—1872 ἀπέθανον κατὰ μέσον ὅρον κατ' ἔτος 867 ἄνθρωποι, κατὰ δὲ τὴν β΄. ἀπὸ τοῦ 1873—1882 ἀπέθανον κατὰ μέσον ὅρον 843, δηλ. ὀλιγώτεροι ἢ κατὰ τὴν α΄. δεκαετίαν. Ἡ δ' ἐλάττωσις αὕτη εἶναι κατὰ τοσοῦτο μείζων καθόσον ὁ πληθυσμὸς τῆς πόλεως ἀπὸ 15,000 ἂς μόλις ἠρίθμει ἐν ἔτει 1868, ἐν ἔτει 1879 ἀνῆλθεν εἰς 25,000 καὶ ἐν ἔτει 1882 ὑπερέβη τὰς 30,000, τὰ νῦν δὲ ἀριθμεῖ ὑπὲρ τὰς 35,000, ὡς ἔδειξα ἐν τοῖς ἔμπροσθεν.

Ἐὰν δὲ κατὰ πενταετίαν ὑπολογίσωμεν τὸν μέσον ὅρον τῶν κατ' ἔτος ἀποβιωσάντων, εὑρίσκομεν ὅτι

τὴν μὲν α΄.	πενταετίαν	(1863—1867)	ἀπεβίωσαν	847	κατ' ἔτος
τὴν δὲ β΄.	»	(1868—1872)	»	874	»
» γ΄.	»	(1873—1877)	»	804	»
» δ΄.	»	(1873—1882)	»	772	»

καὶ κατὰ τὰ 4 τελευταῖα ἔτη μέχρι τοῦ 1886 ἀπεβίωσαν, ὡς προείρηται, 843.

Ἐὰν τὴν αὔξησιν τοῦ πληθυσμοῦ ἠκολούθει καὶ ἡ αὔξησις τῆς θνητότητος, ὡς συμβαίνει ἐν ἁπάσαις ταῖς μεγαλοπόλεσιν ἐν αἷς δὲν ἐπιδρῶσιν ἀλλοῖα νοσηρὰ αἴτια πλὴν τῶν παρακολουθούντων τοὺς μεγάλους πληθυσμούς, ὤφειλε βεβαίως ὁ ἀριθμὸς τῶν κατ' ἔτος θνησκόντων νὰ ὑπερβαίνῃ κατὰ πολὺ τοὺς χιλίους. Καταφανῶς λοιπὸν ἡ ὑγιεινὴ των Πατρῶν ὄψις βελτιοῦται σταθερῶς κατ' ἔτος, ἡ δὲ βελτίωσις αὕτη ὀφείλεται πρώτιστα καὶ μάλιστα εἰς τὴν διὰ τῆς καλλιεργείας προϊοῦσαν ἀποξήρανσιν τῶν περὶ τὴν πόλιν ἑλῶν καὶ τὴν κατ' ἔτος κατασκευὴν νέων, ὑπονόμων, δι' ὧν διοχετεύονται εἰς τὴν θάλασσαν τὰ λιμνάζοντα ὕδατα καὶ αἱ λοιπαὶ νοσογόνοι ἀκαθαρσίαι.

Τυφοειδεῖς πυρετοί. Ὑφέσιμοι καὶ συνεχεῖς πυρετοί. Πλὴν τῆς ἐπιδημίας τοῦ ἐξανθηματικοῦ τύφου, ἥτις ἐνέσκηψεν ἐν Πάτραις ἐν ἔτει 1871—72 καὶ ἧς πρὸς τοῖς ἄλλοις ἔπεσαν θύματα καὶ δύο ἰατροί, οἱ ἀοίδιμοι Βασίλειος Ἀνδρικόπουλος καὶ Νικόλαος Παπαδόπουλος, οὐδεμία ἔκτοτε ἐνέσκηψεν ἐπιδημία τυφοειδῶν νοσημάτων ἐνταῦθα καὶ μόνοι οἱ σποραδικοὶ τυφοειδεῖς πυρετοὶ παρετηρήθησαν, ὡς καὶ οἱ ὑφέσιμοι ἢ συνεχεῖς, οἵτινες ἀναμφιλέκτως, κατὰ τὴν γνώμην ἁπάντων σχεδὸν τῶν ἐνταῦθα συναδέλφων, τυγχάνουσιν ἑλώδους φύσεως καὶ ἰῶνται διὰ τῆς τακτικῆς καὶ ἀδιαλείπτου χρήσεως τῶν ἁλάτων τῆς κινίνης, σὺν τῇ λοιπῇ καταλλήλῳ θεραπείᾳ καὶ διαίτῃ. Οἱ πυρετοὶ οὗτοι δὲν εἶναι ἀσυνήθεις ἐν τοῖς θερμοῖς κλίμασι ὡς τὸ ἡμέτερον καὶ διὰ τοῦτο ἐκλήθησαν fièvres à quinine, παρατηροῦνται δὲ ἐν Ῥώμῃ, Ἀλγερίᾳ καὶ ἐν ἁπάσῃ τῇ Ἀνατολῇ (1). Ὁ δὲ τυφοειδὴς πυρετὸς ἢ κοιλιακὸς τῦφος σπανίως παρατηρούμενος σποραδικῶς παρ' ἡμῖν, συχνάκις ἀπολήγει εἰς θάνατον ἐπερχόμενον ἐνίοτε καὶ κατὰ τὸ στάδιον τῆς ἀναρρώσεως διὰ ῥαγδαίων ἐντερορραγιῶν. Δυστυχῶς ἕνεκεν ἀκατανικήτου ἀντιστάσεως τῶν συγγενῶν δὲν ἐγένοντο ἄχρι τοῦδε νεκροψίαι πρὸς ἐξέτασιν τῶν παθολογικῶν ἀλλοιώσεων καὶ διαλεύκανσιν τῆς φύσεως τῶν πυρετῶν τούτων ἐν ἁπάσαις ταῖς περιπτώσεσιν.

---

(1) Lombard. Traité de climatologie médicale T. III. p. 279.

Ὡς οἱ ἑπόμενοι πίνακες μαρτυροῦσιν, ἰδίως δὲ ὁ τῶν ὑπ' ἐμοῦ παρατηρηθέντων τοιούτων ἀρρώστων ἀπὸ τοῦ 1874 καὶ ἐντεῦθεν, οἱ τυφοειδεῖς, ὑφέσιμοι καὶ συνεχεῖς πυρετοί, οὓς περιέλαβον ὑπὸ τὸν γενικὸν τίτλον τῶν τυφοειδῶν πυρετῶν, διότι δὲν γίνεται εἰδικὴ μνεία περὶ ἑκάστου τούτων ἐν τοῖς βιβλίοις τῶν ἀποβιώσεων, ἐπικρατοῦσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ κατά τε τὸ θέρος καὶ τὸ φθινόπωρον, ὁπότε συμβαίνουσιν οἱ πλεῖστοι τῶν ἐκ τῆς νόσου ταύτης θανάτων.

Πίναξ τῶν ὑπ' ἐμοῦ παρατηρηθέντων καὶ ὑπὸ τυφοειδοῦς ἢ ὑφεσίμου κτλ. πυρετοῦ παθόντων ἀπὸ τοῦ ἔτους 1874—1886.

	1874.	1875	1876	1877	1878	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	Τὸ ὅλον
Ἰανουάρ.	4	5	1	3	1	1			1	1	5	2		24
Φεβρ.	6	2	1	1					1		1			12
Μάρτιος	1		1	1	2	1								6
Ἀπρίλ.	1		1	2	1	1	1	1	3	1	1		1	14
Μάϊος	4			2	2	1	2	1			1	3	1	17
Ἰούνιος	6	3	1	2	1	2		3		1	4	3		26
Ἰούλιος	6	2		1	1	1	3		1	2	2	2	2	23
Αὔγουστ.	2	3		1	1		1		1			3	1	13
Σεπτέμ.	4		3	3	1	1				1	3	1	2	19
Ὀκτώβρ.	1		1	5	2				1	2	1	2	3	18
Νοέμβρ.	1	2	2	1						2	2	1		11
Δεκέμβρ.	1		2	2							1			6
	37	17	13	24	12	8	7	5	8	10	21	17	10	189

Τὸν πίνακα τοῦτον δὲν παρατίθημι ὡς δυνάμενον νὰ διδάξῃ τι περὶ τῶν νόσων τούτων, διότι νοῶ τὴν σμικρότητα τοῦ ἀριθμοῦ αὐτοῦ, ἀλλ' ὅπως προκαλέσω τὴν δημοσίευσιν ὁμοίων πινάκων καὶ παρ' ἑτέρων συναδέλφων πρὸς καταρτισμὸν ἀριθμοῦ ἱκανοῦ πρὸς ἐξαγωγὴν συμπερασμάτων.

Παραβάλλοντες τὸν πίνακα τοῦτον πρὸς τὸν τῶν διαλειπόντων πυρετῶν βλέπομεν ὅτι καθ' ἃ ἔτη οἱ διαλ. πυρετοὶ ἦσαν ἐν ἐπιτάσει, παρηκολούθουν καὶ οἱ τυφοειδεῖς ἐν γένει πυρετοὶ καὶ τανάπαλιν, ὅτε οἱ διαλείποντες καὶ κακοήθεις πυρετοὶ ἤρξαντο ἐλαττούμενοι καὶ οἱ πυρετοὶ οὗτοι ἠλαττώθησαν καίπερ τοῦ πληθυσμοῦ αὐξάνοντος. Δὲν συμβάλλεται ἄρα γε καὶ τοῦτο πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἐλώδους φύσεως τῶν πυρετῶν τούτων;

Πίναξ τῶν ἀπὸ τοῦ 1876 — 1886 ὑπὸ τοῦ τυφοειδοῦς κτλ. πυρετοῦ ἀποβιωσάντων.

Ἐν ἔτει	1876	ἀπεβίωσαν	26	Ἐν ἔτει	1881	ἀποβίωσαν	25
»	1877	»	15	»	1882	»	24
»	1878	»	26	»	1883	»	25
»	1879	»	25	»	1884	»	24
»	1880	»	19	»	1885	»	25

καὶ ἐν ἔτει 1886 ἀπεβίωσαν 34.

Ἐξανθηματικοὶ πυρετοί. Τῶν ἐξανθηματικῶν πυρετῶν τὰς μείζονας καταστροφὰς ἐπήνεγκεν ἡ εὐλογία ἥτις δι' ἐντὸς δεκαετίας ἐνσκήψασα ἐνταῦθα, ἐν ἔτει δηλ. 1864 καὶ 1873, πλείστους ἀπέκτεινε. Καὶ περὶ μὲν τῆς ἐπιδημίας τοῦ 1864 οὐδεμίαν ἐπίσημον πληροφορίαν ἔχομεν, περὶ δὲ τῆς τοῦ 1872—72 ἐδημοσίευσα κατὰ τὸ αὐτὸ τῆς ἐπιδημίας ἔτος στατιστικὸν πίνακα ἐν τῇ περὶ *Δαμαλειασμοῦ* διατριβῇ μου (1), ἀρυσθεὶς τὰς πληροφορίας ἐκ τῶν ἐν τῇ ἀστυνομίᾳ καταλόγων τῶν τε νοσησάντων καὶ ἀποθιωσάντων, ἔνθα ἅπαντες οἱ ἰατροὶ ἀνήγγελλον ἕκαστος τοὺς ὑπ' αὐτοῦ θεραπευομένους καὶ ὑπὸ τῆς νόσου ταύτης πάσχοντας ἀρρώστους. Ἡ ἐπιδημία ἤρξατο τῇ 30 Σεπτεμβρίου 1872 καὶ ἔληξε περὶ τὰ τέλη Αὐγούστου 1873, μετηνέχθη δὲ ὑπὸ Ἰταλοῦ ναύτου ἐλθόντος ἐνταῦθα δι' ἁλιευτικοῦ πλοίου καὶ ὑποκρυβέντος ἐν τῇ συνοικίᾳ τοῦ Ἁγίου Διονυσίου, ἔνθα καὶ τὸ πρῶτον ἀνεφάνη ἡ νόσος. Κατὰ τὸ ἑνδεκάμηνον τοῦτο χρονικὸν διάστημα ἐνόσησαν μὲν πάμπολλοι, ἀνηγγέλθησαν δὲ τῇ ἀστυνομίᾳ μόνον 1105, ὅσοι δηλ. ἐθεραπεύοντο ὑπὸ ἰατρῶν, οἱ δὲ λοιποί, ὑπερδιπλάσιοι ἴσως τούτων, ἔμειναν ἄγνωστοι, τὸ μὲν διότι ἐφοβοῦντο μήπως γνωστοὶ γενόμενοι μετενεχθῶσιν εἰς τὸ ἐπὶ τούτῳ παρασκευασθὲν ἐξοχικὸν νοσοκομεῖον, τὸ δὲ διότι ἡ προσβολὴ ἦν τοσοῦτον ἐλαφρά, ἰδίως παρὰ δεδαμαλειασμένοις, ὥστε δὲν ἐγένετο χρεία ἰατροῦ, ἐξ οὗ βεβαίως θὰ ἐπληροφορεῖτο περὶ τούτων ἡ ἀστυνομία.

Ἐκ τῶν 1105 ἄνδρες ἦσαν 694, γυναῖκες δὲ 411· ἀδαμαλείαστοι 819, δεδαμαλειασμένοι δὲ ἢ ἀναδεδαμαλειασμένοι πρὸ 10ετίας τοὐλάχιστον 197 καὶ πρὸ χρόνου μακροτέρου τῆς 10ετίας 79, δέκα εἶχον πάθει καὶ ἄλλοτε ἅπαξ τὴν νόσον. Δύο δὲ παῖδες ὁ μὲν δεκαετής, ὁ δὲ 16 μηνῶν ἔπαθον κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπιδημίας δὶς τὴν νόσον, ὁ μὲν ἐντὸς 5 μηνῶν καὶ σωθείς, ὁ δὲ ἐντὸς 9 μηνῶν καὶ θανών. Ἔκτοτε εὐτυχῶς, χάρις εἰς τὴν αὐστηροτάτην ἀπομόνωσιν εἰς ἣν ὑποβάλλονται οἱ ὑπὸ τῆς νόσου ταύτης ἐνίοτε ἁλισκόμενοι καὶ ἐκ τόπων ἔνθα ἐπιδημεῖ ἡ νόσος ὁρμώμενοι, δὲν ἐμαστίσθημεν πλέον ὑπὸ τῆς μάστιγος ταύτης. Λεπτομερεστέρας πληροφορίας περὶ τῆς προμνησθείσης ἐπιδημίας τῆς εὐλογίας δύναται νὰ εὕρῃ ὁ βουλόμενος ἐν τῇ προμνησθείσῃ περὶ δαμαλειασμοῦ κτλ. διατριβῇ μου.

Ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν ἐξανθηματικῶν πυρετῶν οἱ συνήθως ἐπιδημοῦντες παρ' ἡμῖν μετὰ μείζονος ἢ ἐλάσσονος ἐνστάσεώς εἰσιν ὁ τῆς Ὀστρακιᾶς καὶ Ἰλέρεως, ἐξ ὧν πολλὰ παιδία ἰδίως κατὰ καιροὺς θνήσκουσιν. Οὕτω λ. χ.

Ἐν ἔτει	1876	ἀπεβίωσαν	ὑπὸ Ὀστρακιᾶς	μὲν	36 ἄτομα,	ὑπὸ Ἰλέρεως δὲ	οὐδὲν
»	1877	»	»		2	»	»
»	1881	»	»		10	»	» 11
»	1882	»	»		10	»	»
»	1883	»	»		4	»	»
»	1884	»	»		16	»	»
»	1885	»	»		25	»	»
»	1886	»	»		5	»	» 68

(1) Περὶ δαμαλειασμοῦ κτλ. διατριβὴ ἀναγνωσθεῖσα ἐν τῷ Συλλόγῳ τῶν ἐν Πάτραις ἰατρῶν 1873, σελ. 57.

Διφθερῖτις. Ἡ νόσος αὕτη, ἥτις πρό τινων ἐτῶν ἦν σπανιωτάτη καὶ μόλις ἐνιαχοῦ ἀνεφαίνετο σποραδικῶς, κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη κατέστη οὕτως εἰπεῖν ἐνδημική, λαμβάνουσα κατὰ καιροὺς ἐπιτάσεις καὶ ὑφέσεις καὶ πολλὰ παιδία κατ' ἔτος ἀποκτείνουσα. Βεβαίως ἡ αὔξησις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλεως συνεπάγεται ἀναμφιλέκτως καὶ τὴν ἐμφώλευσιν τῆς φοβερᾶς ταύτης νόσου, ἀλλ' ἂν ἐδίδετο ἡ δέουσα προσοχὴ πρὸς καθαρισμὸν καὶ ἀραίωσιν συνοικιῶν τινων ἔνθα εἰσὶν ᾠκοδομημένοι οἰκῖσκοι ταπεινοὶ καὶ παρ' ἀλλήλοις κείμενοι, μόλις ὑπὸ στενωτάτων ἐδῶν χωριζομενοι καθὸ ᾠκοδομημένοι πρὸ χρόνων πολλῶν ἐν τόποις προωρισμένοις διὰ πλατείας, ὡς λ. χ. πέριξ τοῦ ναοῦ τοῦ Παντοκράτορος, τοῦ ναοῦ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ κτλ., καὶ τὸ κακὸν τοῦτο θὰ ἐμετριάζετο ἴσως.

Ἐν τῷ ἑπομένῳ πίνακι καταφαίνεται ἡ προϊοῦσα ἀνάπτυξις τῆς νόσου ταύτης κατ' ἔτος.

Ἐν ἔτει	1876	ἀπεβίωσαν	ὑπὸ Διφθ. 4	Ἐν ἔτει	1881	ἀπεβίωσαν	ὑπὸ Διφθ. 53
»	1877	»	» 1	»	1882	»	» 59
»	1878	»	» 3	»	1883	»	» 87
»	1879	»	» 29	»	1884	»	» 88
»	1880	»	» 19	»	1885	»	» 16

καὶ ἐν ἔτει 1886 ἀπεβ. ὑπὸ διφθερίτιδος 26.

Νόσοι τοῦ πεπτικοῦ συστήματος. Αἱ νόσοι τοῦ πεπτικοῦ συστήματος τυγχάνουσι λίαν συνήθεις παρ' ἡμῖν, τὰ δὲ πλεῖστα τῶν ἐκ τούτων θυμάτων εἰσὶ παιδία μέχρι τοῦ 5ου τῆς ἡλικίας αὐτῶν ἔτους, θνήσκοντα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ κατὰ τοὺς μῆνας Ἰούνιον, Ἰούλιον καὶ Αὔγουστον. Οἱ γαστροεντερικοὶ καταρροι καὶ αἱ ἀκατάσχετοι διάρροιαι ὑπὸ τὸν τύπον τῆς χολέρας τῶν παίδων, παρὰ τοῖς θηλάζουσιν ἰδίως, εἰσὶν ἡ αἰτία τοῦ θανάτου, ἐξαντλουμένων τῶν ἀρρώστων. Ἡ ἐπιδημικὴ δυσεντερία παρ' ἡμῖν εἶναι νόσος σπανία, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δὲ παρατηροῦνται δυσεντεροειδεῖς κατάρροι εἰς ἁπάσας τὰς ἡλικίας ἰώμενοι εὐχερῶς μὲν παρὰ τοῖς ἐνήλιξι, δυσχερῶς δὲ ἢ οὐδόλως παρὰ τοῖς παισί. Θάνατοι παρ' ἐνήλιξιν ἐκ τοιούτων νόσων ἐπέρχονται ἰδίως ὅταν σὺν τῇ λοιπῇ θεραπείᾳ δὲν τηρῆται ὑπὸ τῶν ἀρρώστων καὶ ἡ προσήκουσα αὐστηρὰ δίαιτα, ὁπότε ἡ νόσος συνηθέστατα ὑποτροπιάζει καὶ ἐπιπλεκομένη ὑπὸ ἐντεροκωλίτιδος ἀποκτείνει τοὺς κάμνοντας. Καθὰ ἀναφέρει ὁ Δ^ρ Judan(1) οἱ Γάλλοι στρατιῶται ἐν ἔτει 1828 προσεβάλλοντο ὑπὸ δυσεντερίας σπανίως, ἀλλὰ συχνάκις ἡ νόσος ἀπέληγεν εἰς θάνατον. Καὶ αἱ τοῦ ἥπατος δὲ νόσοι ὡς νόσοι διαταράττουσαι τὴν πέψιν εἰσὶ σπάνιαι, καὶ ὡς τοιαῦται παρατηροῦνται οἱ καταρροϊκοὶ ἕκτεροι εὐχερῶς τὰ πλεῖστα ἰώμενοι, καὶ αἱ ὀξεῖαι ἡπατίτιδες σπανίως μεταπίπτουσαι εἰς χρονίας παρ' ἀτόμοις ἐξησθενημένοις ὑπὸ ἐπιμόνων διαλειπόντων πυρετῶν ἢ ἐκδότοις εἰς τὴν οἰνοποσίαν. Εἰς τὰς τοῦ πεπτικοῦ ἐν γένει συστήματος νό-

(1) Lombard T. 3 p. 880.

σους καὶ ἰδίως εἰς τὰς τοῦ ἥπατος προδιαθέτουσι λίαν οἱ θερινοὶ διαλείποντες πυρετοὶ οἱ ἐξασθενοῦντες πρότερον τοὺς ἀρρώστους· ὁσάκις δ' αἱ τοῦ πεπτικοῦ συστήματος νόσοι εἰσὶ πρωτοπαθεῖς, ἐπερχόμενοι κατόπιν οἱ διαλείποντες πυρετοὶ ἐπιπλέκουσι ταύτας καὶ δυσχεραίνουσι λίαν τὴν θεραπείαν ἐν γένει, τοῦ ἰατροῦ ἀναγκαζομένου νὰ μὴ χορηγῇ τὰς σκευασίας τῆς κίνας κατὰ τῶν διαλειπόντων πυρετῶν ἕνεκεν τῆς καταστάσεως τοῦ γαστροεντερικοῦ σωλῆνος.

Ἐν τῷ ἑπομένῳ πίνακι σημειοῦνται οἱ ἐκ νόσων τοῦ πεπτικοῦ ἐν γένει συστήματος ἐπελθόντες θάνατοι ἀπὸ τοῦ 1876—1886.

Ἐν ἔτει 1876	ἀπεβίωσαν	91	ἐξ 745	ἀποβιωσάντων	ἐν γένει	Ἐν ἔτει 1881	ἀπεβίωσαν	114	ἐξ 940	ἀποβιωσάντων ἐν γένει
» 1877	»	109	» 628	»	»	» 1882	»	138	» 817	» »
» 1878	»	79	» 586	»	»	» 1883	»	97	» 810	» »
» 1879	»	113	» 728	»	»	» 1884	»	114	» 848	» »
» 1880	»	112	» 789	»	»	» 1885	»	107	» 813	» »

καὶ ἐν ἔτει 1886 ἀπεβίωσαν 113 ἐξ 901 ἀποβιωσάντων ἐκ γένει.

Τῶν νόσων τούτων τὰ θύματα ἀνήκουσιν εἰς τὴν βρεφικὴν ἡλικίαν καὶ τὴν πρώτην παιδικὴν ἡλικίαν.

Νόσοι τῶν τῆς ἀναπνοῆς ὀργάνων. Καὶ αἱ τῶν ὀργάνων τούτων νόσοι εἰσὶ λίαν συνήθεις παρ' ἡμῖν καὶ ἀποτελοῦσι μετὰ τῶν νόσων τοῦ πεπτικοῦ συστήματος τὰς κυριωτέρας αἰτίας τῶν θανάτων· ἰδίως δ' αἱ νόσοι τῶν τῆς ἀναπνοῆς ὀργάνων ἀποκτείνουσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐνήλικας καὶ ἰδίως ἐκ τῶν τῆς ἐργατικῆς τάξεως, ὡς μᾶλλον ἐκτεθειμένους εἰς τὰς ἀποτόμους τῆς ἀτμοσφαίρας μεταβολὰς κατὰ τὸν χρόνον τῆς καλλιεργείας τῶν κτημάτων, ἤτοι τὸν χειμῶνα. Παρὰ τοῖς παισὶν αἱ συνηθέστεραι νόσοι τῶν ὀργάνων τούτων αἱ ἀποκτείνουσαι αὐτοὺς εἰσὶν αἱ ὀξεῖαι βρογχίτιδες, ἰδίως αἱ τριχοειδεῖς καὶ ἡ κοκκῖτις βήξ, σπανιώτεραι δ' αἱ ὑμενογόνοι πνευμονίαι, ἐνῷ παρὰ τοῖς ἐνήλιξιν αἱ τελευταῖαί εἰσιν αἱ συνηθέστεραι αἰτίαι τοῦ θανάτου, αἷς ἕπονται αἱ βρογχίτιδες καὶ σπανιώτερον αἱ πλευρίτιδες συνοδευόμεναι τὰ πολλὰ ὑπὸ ἀφθόνων ἐξιδρωμάτων ὀρρωδῶν, σπανιώτερον δὲ πυωδῶν. Ταῖς τῶν τῆς ἀναπνοῆς ὀργάνων νόσοις παρ' ἡμῖν ἐπιπλέκουσι σχεδὸν πάντοτε οἱ ἑλογενεῖς πυρετοὶ διαλείποντες ἢ συνεχεῖς, καθ' ὧν πάντοτε χορηγεῖται μετ' ὠφελείας ἡ κινίνη, συντελοῦσα εἰς τὴν ἁπλοποίησιν τῆς κυρίας φλογιστικῆς νόσου καὶ ὑποβοηθοῦσα σπουδαίως τὴν θεραπείαν αὐτῆς διὰ τῆς καταστολῆς τοῦ πυρετοῦ. Καὶ ὁ Dr Judan, εἰ καὶ ἀναφέρει ὅτι αἱ πνευμονίαι καὶ αἱ πλευρίτιδες ἦσαν σπάνιαι παρὰ τοῖς Γάλλοις στρατιώταις τοῖς νοσηλευομένοις ἐν Πάτραις, παρετήρησεν ὅμως ὅτι αὗται παρουσιάζοντο συχνότατα ὑπὸ τὸν τύπον συνεχοῦς πυρετοῦ, εἶτα δὲ ὑπεδύοντο καὶ τὴν διαλείπουσαν μορφὴν ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ ἐλείου ἰοῦ καὶ καθίστων ἀναγαίαν τὴν χρῆσιν τῆς θ. κινίνης. Ὡς δ' αἱ νόσοι τοῦ πεπτικοῦ συστήματος εἰσὶ συνηθέσταται ἐν θέρει, οὕτω καὶ αἱ τῶν τῆς ἀναπνοῆς ὀργάνων εἰσὶν ἐπικρατέστεραι ἐν χειμῶνος ὥρᾳ, ὁπότε συμβαίνουσι καὶ οἱ πλεῖστοι ἐκ τούτων θάνατοι.

Πίναξ τῶν κατὰ τὰ ἔκη 1876—1886 ὑπὸ νόσων τῶν τῆς ἀναπνοῆς ὀργάνων ἀποθιωσάντων ἐν Πάτραις.

Ἐν ἔτει	1876	ἀπεθίωσαν	182	Ἐν ἔτει	1881	ἀπεθίωσαν	197
»	1877	»	162	»	1882	»	205
»	1878	»	128	»	1883	»	177
»	1879	»	195	»	1884	»	167
»	1880	»	168	»	1885	»	180

καὶ ἐν ἔτει 1886 ἀπεθίωσαν 208.

Ἡ δὲ *πνευμονικὴ φθίσις* παρ' ἡμῖν, ὡς καὶ ἄλλοτε ἔσχον ἀφορμὴν νὰ γράψω (1), εὐτυχῶς βαίνει κατ' ἔτος σταθερῶς ἐλαττουμένη κατ' ἀντιπεπονθότα λόγον τῆς ταχείας αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλεως. Οὐ μόνον δὲ ὁ ἀριθμὸς τῶν κατ' ἔτος θνησκόντων ὑπὸ τῆς νόσου ταύτης, ἀλλὰ καὶ ἰδία τῶν ἰατρῶν πεῖρα μαρτυρεῖ ὅτι ἡ νόσος αὕτη εὐτυχῶς δὲν εὑρίσκει ἐν Πάτραις κατάλληλον πρὸς περαιτέρω ἀνάπτυξιν ἔδαφος καὶ διὰ τοῦτο ὁ ἀριθμὸς τῶν κατ' ἔτος θνησκόντων ὑπὸ τῆς νόσου ταύτης ἐλαττοῦται. Εὐγλωττότερον λαλοῦσιν οἱ ἑπόμενοι ἀριθμοὶ τῶν ἀπὸ τοῦ 1876—1886 ἀποθιωσάντων ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς ἐν Ἀθήναις ἀποθιώσαντας καθ' ἃ ἔτη ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ «Γαληνῷ» δελτίον ἀποθιώσεων.

Ἐν ἔτει	1876	ἀπεθίωσ.	59	ἐξ	745	ἀποθιωσ.	ἐν ὅλῳ	(7,9%	ἐκ τῶν	ἀποθιωσ.)
»	1877	»	41	»	628	»	»	(6,5%	»	»)
»	1878	»	40	»	586	»	»	(6.8%	»	»)
»	1879	»	62	»	828	»	»	(8,5%	»	»)
»	1880	»	52	»	789	»	»	(6,6%	»	»)
»	1881	»	65	»	940	»	»	(6,9%	»	»)
»	1882	»	39	»	817	»	»	(4,7%	»	»)
»	1883	»	57	»	810	»	»	(7,0%	»	»)
»	1884	»	71	»	848	»	»	(8,3%	»	»)
»	1885	»	54	»	813	»	»	(6,6%	»	»)
»	1886	»	56	»	901	»	»	(6,2%	»	»)
										6,9%

Ἐκ δὲ τῶν ἐν Ἀθήναις δελτίων ἀποθιώσεων τῶν δημοσιευθέντων ἐν τῷ Γαληνῷ συνάγομεν τὰ ἑξῆς πορίσματα ὡς πρὸς τὴν πνευμονικὴν φθίσιν ἐν γένει.

Ἐν ἔτει	1879	ἀπεθίωσ.	ἐκ φθίσεως	246	ἐκ	1600	ἀποθ.	ἐν ὅλῳ	(15,3%	ἐκ τῶν ἀποθιωσ.)
»	1880	»	»	201	»	2039[1])	»	»	(9,8%	»)
»	1851	»	»	228	»	2422[1])	»	»	(9,4%	»)
»	1882	»	»	244	»	2333[1])	»	»	(10,4%	»)
»	1883[2])	»	»	198	»	1641	»	»	(12, %	»)
										11,4%

(1) Γαληνὸς Τ. Ζ' σελ. 344 καὶ Τ. Θ' 362. (2) Κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα οἱ πλεῖστοι τῶν ἀποθιωσάντων ἦσαν στρατιῶται τῆς τότε κηρυχθείσης ἐπιστρατεύσεως, θύματα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὀξέων νοσημάτων, ἐξ οὗ καὶ ἡ ἀναλογία τῶν φθισικῶν μικροτέρα. (3) Ἐκ τοῦ ἔτους τούτου ἐλλείπουσιν οἱ κατὰ τοὺς μῆνας Νόριον καὶ Δόριον ἀποθιώσαντες, ὡς μὴ δημοσιευθέντων εἰσέτι τῶν δελτίων.

Ἔκτοτε δὲν ἐδημοσιεύθη δελτίον ἀποβιώσεων πλὴν τῆς α΄ τετραμηνίας τοῦ 1885, ἧς τοὺς ἀριθμοὺς παρατίθημι ἐνταῦθα ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς κατὰ τοὺς αὐτοὺς μῆνας ἀποβιώσαντας ἐν Πάτραις ὑπὸ τῆς νόσου ταύτης.

Κατὰ Ἰαν.	1885	ἀποθ.	ἐκ φθίσεως	ἐν Ἀθήναις	38	ἐκ	234	ἀποθ.	ἐν ὅλῳ,	ἐν Πάτραις	δὲ 4	ἐξ	69	ἀποθ.	ἐν ὅλῳ
» Φεβρ.	»	»	»	»	69	»	181	»	»	»	»	5	»	59	»	»
» Μαρτ.	»	»	»	»	28	»	185	»	»	»	»	6	»	61	»	»
» Ἀπρίλ.	»	»	»	»	19	»	153	»	»	»	»	3	»	51	»	»
					114		753(15,1ο)ο ἐκ τῶν ἀποθ.					18		240(7,5ο)ο ἐκ τῶν ἀπ.)		

Ἐγκεφαλονωτιαία Μηνιγγῖτις. Ἡ νόσος αὕτη κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐνέσκηψεν ἐπιδημικῶς ἐν πρώτοις ἐν τῷ στρατῷ, ὁ δὲ πρῶτος ἄρρωστος εἰσῆλθεν εἰς τὸ στρατιωτ. θεραπευτήριον τῇ 29 Νοεμβρίου 1880, τὸν δὲ Δεκέμβριον μετεδόθη καὶ εἰς τὴν πόλιν ἰδίως τὴν ἄνω, καὶ ἔληξεν ἐν μὲν τῷ στρατῷ τὸν Ἀπρίλιον, ὁπότε δηλ. ἀνεχώρησεν ἐντεῦθεν τὸ τάγμα, ἐν δὲ τῇ πόλει τὸ τελευταῖον θῦμα τῆς νόσου ταύτης ἐτάφη τὸν Ἰούλιον. Ἐν ὅλῳ δὲ ἐκ μὲν τῶν στρατιωτῶν (1) προσεβλήθησαν 48, οἱ πλεῖστοι ἐξ Ἠλείας ὁρμώμενοι καὶ ἅπαντες χωρικοὶ καὶ ἀπεβίωσαν 20 (41,7%), ἐν δὲ τῇ πόλει ἀγνοεῖται μὲν πόσοι προσεβλήθησαν, ἀπεβίωσαν δὲ 120.

Κατὰ μῆνα δὲ λογιζόμενοι ἀπεβίωσαν ἐκ μὲν τῶν στρατιωτῶν 12 τὸν Δεκέμβριον (1880), 5 τὸν Ἰανουάριον (1881), εἷς τὸν Φεβρουάριον καὶ 2 τὸ Μαΐον· ἐκ δὲ τῶν πολιτῶν 25 τὸν Δεκέμβριον, 40 τὸν Ἰανουάριον, 24 τὸ Φεβρουάριον, 15 τὸν Μάρτιον, 5 τὸν Ἀπρίλιον, 9 τὸν Μαΐον καὶ ἀνὰ εἷς τὸν Ἰνούνιον καὶ Ἰούλιον. Ἅπαντες δὲ οἵ τε προσβληθέντες καὶ ἀποβιώσαντες στρατιῶται εἶχον ἡλικίαν ἀπὸ 21—30 ἐτῶν, τῶν δὲ πολιτῶν (τῶν ἀποβιωσάντων) 11 μὲν δὲν εἶχον ἤδη συμπληρώσει τὸ α΄ τῆς ἡλικίας των ἔτος, 55 δὲ εἶχον ἡλικίαν ἀπὸ 1—10 ἐτῶν, 23 ἀπὸ 10—20 ἐτῶν, 9 ἀπὸ 30—30 ἐτῶν, 8 ἀπὸ 30—40 ἐτῶν, 3 ἀπὸ 40—50 ἐτῶν, 5 ἀπὸ 50—60 ἐτῶν καὶ 6 ἀπὸ 60—70 ἐτῶν. Ὁ νεώτερος τῶν θανόντων ἦν δίμηνον βρέφος, ὁ δὲ πρεσβύτερος γέρων 68 ἐτῶν·

Περὶ δὲ τῶν λοιπῶν νοσημάτων τῶν παρατηρουμένων ἐν Πάτραις κρίνω περιττὸν νὰ κάμω ἰδίαν μνείαν, καθὸ οὐδεμίαν ἐχόντων σχέσιν πρός τε τὸ κλίμα καὶ τὴν ἐν γένει δίαιαν τῶν κατοίκων, ἀλλ' ἁπλῶς παρατηρουμένων ὡς καὶ ἐν πάσῃ ἄλλῃ χώρᾳ· διὰ τοῦτο ἀρκοῦμαι εἰς τὴν παράθεσιν γενινοῦ πίνακος τῶν κατὰ τὰ ἔτη 1876—1886 ἀποβιωσάντων, ἐν ᾧ φαίνεται ὅ τε ἀριθμὸς τῶν ἀποβιώσεων καὶ τὰ νοσήματα ἐν γένει ἐξ ὧν ἐπῆλθεν ὁ θάνατος.

---

(1) Τὰς πληροφορίας περὶ τῆς κινήσεως τῆς ἐπιδημίας ταύτης ἐν τῷ στρατῷ ὀφείλω εἰς τὸν ἀξιότιμον συνάδελφον κ. Π. Μαντζούνην ἐπίατρον, διευθύνοντα τότε τὸ ἐν Πάτραις στρατιωτικὸν θεραπευτήριον.

Πίναξ τῶν κατὰ τὰ ἔτη 1876—1886 ἀποθιωσάντων καὶ αἱ κυριώτεραι νόσοι ἐξ ὧν οὗτοι ἀπεθίωσαν.

Ἔτος	Νόσοι ἀναπν. ὀργάνων	Νόσοι πεπτ. ὀργάνων	Φυμ. καὶ φθίσις πνεμ.	Μηνιγγῖτις	Κακοήθης πυρετός	Τυφοειδὴς πυρετός	Ἐγκεφαλ. ἀποπληξία	Νόσοι ἐγκεφάλου	Νόσοι καρδίας	Νόσοι ἥπατος	Νόσοι νεφρῶν	Ἀτελὴς ἀνάπτυξις	Γεροντικὸς μαρασμὸς	Τραύματα	Καρκίνος	Διαθρῆξις	Ὀστρακιὰ	Ἕλκος	Ἐλώδης κοιλία	Περιτονῖτις	Ἐρυσίπελας	Ἐπιλοιμ. πυρετός	Γαγγραίνα	Ἰκτ. αἰμ. πυρετός	Τέτανος	Ἐδλογία	Ἀγνωστου αἰτίας	Διάφορα
1876	182	91	59	39	67	26	19	4	19	8	6	45	21	12	6	4	36			15	6	7	1				4	92
1877	162	109	41	30	70	15	31	9	12	8	2	17	20	17	6	1	2			4		1					6	57
1878	128	79	40	34	51	26	31	21	18	8	2	12	22	9	5	3				2							2	89
1879	195	113	62	27	67	25	26	16	21	5	5	33	30	7	6	29				8	4	2	6				10	27
1880	168	112	52	79(1)	53	19	31	30	18	10	2	37	26	9	6	19				12		5	2	3	5		6	79
1881	197	114	65	145(2)	53	25	25	27	26	11	8	74	27	10	6	53	10	11		7	4	5	4		4		3	20
1882	205	138	39	48	27	24	33	9	22	8	26	36	21	13	4	59	10			7	8	7	5	3	3		5	52
1883	177	97	57	51	40	25	44	15	38	7	10	55	21	15	11	87	4			4	5	7	5		5		7	20
1884	167	114	71	60	31	24	29	21	54	11	13	33	15	11	11	88	16		11	4	3	3	6	3	3	3	6	37
1885	180	107	54	70	36	25	40	21	50	9	16(4)	33	27	14	9	16	25		5	3	8	5	2		10		12	36
1886	208	113	56	60(3)	28	31	25	27	47	7	9	44	28	7	14	26	5	68(5)	10	13	7	1	2	5	10		2	34

Τοιαύτη ἐν συνόψει ἡ τῶν Πατρῶν κατάστασις ὑπὸ ὑγιεινὴν ἔποψιν.

(1) 25 ἐξ ἐγκεφαλονωτ. μηνιγγῖτιδος. (2) 95 ἐξ ἐγκεφαλονωτ. μηνιγγῖτιδος. (3) 12 ἐξ ἐγκεφαλονωτ. μηνιγγῖτιδος. (4) Πολλοὶ θανόντες ἐξ ὀστρακιᾶς ἐγράφησαν ὑπὸ τῶν ἰατρῶν ὡς παθόντες νόσον τῶν νεφρῶν. (5) Τὰ θύματα τῆς νόσου ταύτης ἦσαν ἴσως διπλάσια, ἀλλὰ σημειοῦνται ἐν τῇ βιβλίῳ τῶν ἀποθιώσεων ὡς ὑπὸ νόσων τῶν ἀναπνευστικῶν ὀργάνων θανόντες, ἐνίων ἰατρῶν σημειωσάντων ἴσως τὸ τῶν πνευμόνων νόσημα ὡς αὐθύπαρκτον, ἐνῷ ἕτεροι λίαν ὀρθῶς σημειοῦσι (κατὰ τὸν αὐτὸν μῆνα) «πνευμονία κατόπιν ἰλαρᾶς».

Пентаметр брахиц